

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ЕКОНОМІКИ

Кафедра публічного управління та адміністрування

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему:
**СУЧАСНІ ПРОЦЕСИ ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Виконав:

студент 2 курсу підготовки
магістрів за спеціальністю
281 Публічне управління та
адміністрування
(за заочною формою навчання)
Тарасов Антон Анатолійович

Науковий керівник:

доцент кафедри публічного
управління та адміністрування,
кандидат економічних наук
Омельчук Л.В.

м. Хмельницький

2022

Анотація

Тарасов А.А. Сучасні процеси формування української національної ідентичності. – Рукопис.

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. – Хмельницький, 2022.

Робота присвячена теоретико-прикладному обґрунтуванню сучасних процесів формування української національної ідентичності з огляду на важливість останньої для забезпечення більшої ефективності публічного управління. Автором визначене поняття та сутність національної ідентичності, виокремлені чинники формування української національної ідентичності на сучасному етапі. Також у роботі проаналізовано нормативно-правову базу формування української національної ідентичності та досліджено мовну політику як інструмент формування національної ідентичності.

Автором проаналізовано вплив національної ідентичності на суспільну консолідацію і ефективність публічного управління. Також запропоновано напрями розвитку публічного управління у сфері національно-патріотичного виховання та зміцнення української національної ідентичності.

Summary

Tarasov A.A. Modern processes of formation of Ukrainian national identity. - Manuscript.

Master's thesis for a master's degree in 281 Public Administration. - Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law. - Khmelnytsky, 2022.

The work is devoted to the theoretical and applied substantiation of the modern processes of formation of the Ukrainian national identity in view of the importance of the latter for ensuring greater efficiency of public administration. The author defined the concept and essence of national identity, identified the factors of the formation of Ukrainian national identity at the current stage. The work also analyzes the normative and legal basis of the formation of the Ukrainian national identity and investigates the language policy as a tool for the formation of the national identity.

The author analyzed the influence of national identity on social consolidation and the effectiveness of public administration. Directions for the development of public administration in the field of national-patriotic education and strengthening of Ukrainian national identity are also proposed.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	7
1.1. Поняття та сутність національної ідентичності	7
1.2. Чинники формування української національної ідентичності на сучасному етапі	17
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	27
2.1. Нормативно-правова база формування української національної ідентичності	27
2.2. Мовна політика як інструмент формування національної ідентичності .	34
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	42
3.1. Вплив національної ідентичності на суспільну консолідацію і ефективність публічного управління	42
3.2. Напрями розвитку публічного управління у сфері національно- патріотичного виховання та зміцнення української національної ідентичності	49
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

Українська національна ідентичність (далі – НІ) є вагомим чинником консолідації українського суспільства. За сучасних обставин, у яких перебувають українська держава та суспільство, консолідаційний потенціал української НІ суттєво зростає. В умовах війни, що її продовжує провадити проти України рф, НІ стає дедалі більш вагомим чинником національної безпеки. З іншого боку, впливи глобалізації, дію яких Україна як дедалі більш повноправний учасник процесу європейської та євроатлантичної інтеграції відчуває на собі зі зростаючою інтенсивністю, стають додатковим випробуванням для української НІ у частині її здатності до інклюзивності, модернізації та самооновлення. З огляду на це, рефлексії над питанням НІ є нагальною потребою сьогодення.

Рівень висвітлення досліджуваної проблеми в науковій літературі.

Тематика НІ є предметом зацікавлення для значної кількості українських та зарубіжних дослідників, зокрема: Бевзи Т. [8, 9], Бойко С. [10], Гідденса Е. [22], Гібернау М. [25], Карлової В. [30], Козловець М. [33], Кресіної І. [39], Лосєва І. [44, 45], Пірен М. [68-71], Розумного М. [88], Сміта Е. [93], Степико М. [97-100], Трощинського В. [108], Фукуями Ф. [109] та ін.

Метою магістерської роботи є теоретичне та прикладне обґрунтування сучасних процесів формування української НІ з огляду на важливість останньої для забезпечення більшої ефективності публічного управління. Для досягнення поставленої мети були поставлені та послідовно виконані такі **завдання**:

- визначити поняття та сутність НІ;
- виокремити чинники формування української НІ на сучасному етапі;
- проаналізувати нормативно-правову базу формування української НІ;
- дослідити мовну політику як інструмент формування НІ;

- проаналізувати вплив НІ на суспільну консолідацію і ефективність публічного управління;

- запропонувати напрями розвитку публічного управління у сфері національно-патріотичного виховання та зміцнення української НІ.

Об'єктом магістерської роботи є процеси самовизначення української нації, а **предметом** – сучасні процеси формування української НІ.

В ході підготовки магістерської роботи використовувалися такі загальні та спеціальні **методи наукового пізнання**: системний підхід до вивчення української НІ дав змогу узагальнити наукові концепції, розробки та пропозиції провідних вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених досліджуваній проблемі; метод функціонального аналізу дав можливість проаналізувати наявний стан та оцінити шляхи розвитку публічного управління у сфері національно-патріотичного виховання та зміцнення української НІ; метод узагальнення, а також порівняльно-правовий, формально-логічний – для формулювання рекомендацій і пропозицій щодо досліджуваної проблеми.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що рекомендації та пропозиції автора, які обґрунтовані у магістерській роботі можуть бути використані органами публічного управління, закладами освіти для розробки конкретних заходів, управлінських рішень, нормативних документів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання та зміцнення української НІ.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1. Поняття та сутність національної ідентичності

Економічні, соціально-політичні, територіально-адміністративні трансформації, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, спричинили появу нової етно-політичної та соціально-психологічної реальності, однією з характерних ознак якої є виникнення кризи ідентичності сучасних громадян України. У період руйнування минулого суспільного ладу і побудови нової демократичної держави громадяни змушені пристосовуватися до змін, що відбуваються, знаходити своє місце в різних сферах життя і творчості.

Усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної етнічної групи, нації відіграє досить важливу роль у її житті та суттєво впливає на стосунки між людьми в суспільстві. Серед багатьох проблем, що потребують дослідження в системі формування сучасної української ідентичності громадян та формування в них державницької психології, є проблема згуртованості громадян у сучасному державотворенні та особливості трансформації ідентичності, до якої призвела зміна соціально-психологічного клімату сучасного українського суспільства.

Розпад Радянського Союзу та поява на його території нових незалежних держав викликали у людей масовий «культурно-ідеологічний шок» і втрату стійкої соціальної ідентичності. Порушення соціальних стереотипів, зміни в системі цінностей і соціальній структурі українського суспільства призвели до виникнення кризи особистості. За таких умов індивід змушений пристосовуватися до змін, що відбуваються в суспільстві, щоб знайти своє місце в різних сферах життя. У такій ситуації підвищується потреба людини в самовизначенні в системі соціальних зв'язків; починається

пошук груп, які б допомогли особистості відтворити цілісність і порядок у зруйнованому світі ідей етнічної та НІ.

Насамперед звернемося до тлумачення основних понять – таких як нація, ідентичність, НІ та споріднених з ними – глобальне громадянське суспільство, громадянське суспільство, національна ідея та національна самосвідомість.

Так, за визначенням Енциклопедії сучасної України, нація (лат. *natio* – плем'я, народ) – це спільнота людей, об'єднаних, незалежно від їх етнічного походження, політичними інтересами, усвідомленням спільного стану в певній ситуації, територією (країною) з певним державним устроєм (суверенітетом), індивідуальним громадянством, юридичними правами та обов'язками. Ця спільнота характеризується низкою специфічних, унікальних характеристик, а її члени демонструють почуття солідарності між собою. Важливими рисами нації є особливий менталітет, характер, історична пам'ять, міфологія, духовні та політичні традиції, мова [28].

Ідентичність – тотожність, збіг чогось із чимось. Ідентичний (фр. *identique*, від с.-лат. *identicus*) – який повністю збігається з чимось, точно відповідає чомусь, однаковий, тотожний [58, с. 252]. Відповідно, ідентифікація – це ототожнення, співвіднесення окремої людини чи певної соціальної групи з тією чи іншою спільнотою: етнічною, національною, соціальною, культурною, політичною, расовою, релігійною, територіальною, географічною, демографічною, історичною, професійною, статусно-рольовою та ін. Слід зазначити, що З. Фрейд ввів у категоріальний апарат поняття «ідентифікація», досліджував причини її виникнення та функції, які вона виконує у формуванні та розвитку особистості. З. Фрейд розглядав ідентифікацію як важливий механізм взаємодії особистості та соціальної групи. Поширення терміну «ідентифікація» (ототожнення індивіда з колективом, етнічною групою, культурою) також часто пов'язують з ідеями американського психолога Е. Еріксона, який вважав ідентифікацію ядром розвитку «Я» фізичної особи.

Сьогодні в соціально-гуманітарних науках немає єдиного усталеного поняття НІ, оскільки існують різні думки та підходи, об'єктивні та суб'єктивні фактори. Так само немає єдиного наукового підходу до визначення поняття громадянської ідентичності, яке має міждисциплінарний характер (особливо у філософії, соціології, політології, публічному управлінні та адмініструванні, менеджменті, психології та педагогіці).

Т. Віндарі зазначає, що в дебатах про нації та їх ідентичність переважно домінують дві основні позиції: одна група вчених вважає, що нація базується на сучасних мотивах, таких як політичні та економічні чинники, а інша група вчених вважає, що нація базується на унікальності та давній традиції, тісно пов'язаній з релігійною етнолінгвістичною ідентичністю. На цих двох домінуючих аргументах ґрунтуються різні концепції НІ.

Але звернемося до визначень, які, як нам здається, найкраще описують поняття «НІ». На думку авторів Політичної енциклопедії, «НІ» - це усвідомлення особистістю своєї приналежності до людського колективу, об'єднаного спільною національною (етнічною та/або державною) приналежністю, яка притаманна іншими членами цього колективу. Таке усвідомлення передусім базується на мові, історії, культурній пам'яті, спільній території, економіці тощо, тобто на факторах соціальної інтеграції [74, с. 490].

Британський соціолог З. Бауман розкриває «ідентичність» як призму, через яку розглядаються, оцінюються та вивчаються багато важливих рис сучасного життя. Тому ідентичність має багатоаспектний характер, що пов'язано з розмаїттям соціальних зв'язків і відносин у сучасному суспільстві.

Необхідність ідентифікації пояснюється тим, що людина є соціальною істотою, а соціальне буття є надзвичайно складною системою взаємодій і відносин, які по-різному впливають на її життя: одні забезпечують людину соціальним захистом, комфортом і можливостями самореалізації, інші – навпаки, мають руйнівний вплив. А тому з'ясувати, яким чином суб'єкт

включений в соціальне життя, зрозуміти «хто є хто?» - є абсолютно необхідною умовою для повноцінної життєдіяльності особистості.

Ідентифікація включає усвідомлення індивідом або соціальною групою тотожності або відмінності (чи протилежності) своїх потреб та інтересів, а отже, і своїх думок, смисложиттєвих орієнтацій, цінностей, норм поведінки, форм діяльності та інших елементів життєдіяльності людини з подібними компонентами тих чи інших субодиниць у соціальній системі.

Поняття «ідентичність» можна розглядати з соціологічної та українознавчої позицій. З соціологічної точки зору особлива увага приділяється соціальній ідентичності, яка виявляється через зв'язок із групами та спільнотами, через взаємодію між людьми в групах та спільнотах, а також через взаємодію між індивідами, які належать до різних груп та об'єднань.

Щоб виявити соціальність ідентичності, ми звертаємо особливу увагу на те, що кожна група/спільнота чи індивід співіснує (живе) на основі традицій певної культури [60]. (Це, по-перше, соціологічне розуміння культури як сукупності цінностей, смислів і норм, якими керуються люди в процесі їх взаємодії та співіснування). У зв'язку з цим, на думку провідних українських соціологів, «ідентичність є не лише соціальним феноменом чи суспільним продуктом, а більш складним соціокультурним утворенням, у якому існують, взаємодіють і розрізняються її особистісний, культурний і соціальний компоненти» [94, с. 11]. Так, відомий британський соціолог Е. Гідденс визначає поняття «ідентичність» як «особливі риси характеру людини або групи», звертаючи увагу на те, що «ідентичність як людини, так і групи значною мірою продиктована соціальними ознаками» [22, с. 663].

Основною, вихідною частиною ідентифікації є визначення тих людей чи їхніх спільнот, які є «своїми» і тих, хто сприймається як «чужі». Основою такого поділу є визнання спільності або відмінності життєвих інтересів або об'єктивної (природної, родової, етнічної, історичної, соціальної, територіальної тощо) прив'язаності до певної спільноти.

Видатний американський психолог Е. Фромм виділив п'ять основних, на його думку, потреб, які змушують людину приписувати собі певну ідентичність:

- 1) потреба в спілкуванні;
- 2) потреба у творчості;
- 3) прагнення знайти глибинне коріння свого буття;
- 4) прагнення до знань;
- 5) пошук об'єкта засвоєння, зразка для наслідування, ідеалу.

Значний внесок у концептуалізацію поняття «НІ» зробив Е. Сміт. Сьогодні його розуміння ускладнюється полісемантичністю терміну «нація» - він може означати як етнонацію, так і політичну націю. Отже, НІ може бути ототожнена з етнічною ідентичністю, і може бути визначена лише приналежністю особи до певної національності. На відміну від етнічної, НІ проявляється у зв'язках членів спільноти як громадян, а отже, у спільних інтересах.

Криза НІ в глобалізованому світі часто корениться в неефективності самоврядування в національних державах [22]. Тобто глобалізація не є головною причиною занепаду НІ, оскільки виживання нації залежить від стратегії нації щодо покращення національного будівництва та демократичного управління. Глобалізація може створити глобальну ідентичність, але глобальна ідентичність може бути тимчасовою та ситуативною, тому вона не може замінити НІ [22].

Далі ми розглянемо поняття «глобальне громадянське суспільство» та «громадянське суспільство». Глобальне громадянське суспільство, на думку Е. Афоніна та Т. Бельської, це «об'єднання людей неполітичного характеру, однотипних соціальних спільнот для вирішення спільних проблем усього людства, які мають спільні цінності та уявлення про спосіб життя. Глобальне громадянське суспільство – це система соціальних структур, відносин, свідомості та діяльності, яка лише перебуває на стадії становлення, але

водночас має створювати умови для самореалізації індивідів, соціальних груп, окремих націй і держав та людства в цілому [7].

За визначенням Енциклопедії сучасної України, громадянське суспільство – це суспільство, що ґрунтується на розгалуженій мережі незалежних від держави установ, об'єднань та організацій, створених громадянами, які самі можуть виявляти та реалізовувати різні громадські ініціативи, задовольняти свої суспільні потреби та захищати колективні інтереси. У повсякденному вжитку громадянське суспільство часто розуміється як потік громадянської свідомості певного суспільства, активність громадян у створенні громадських організацій. Іноді на рівні політичних гасел громадянське суспільство використовується як синонім ліберальної демократії. Деякі дослідники ототожнюють громадянське суспільство з «відкритим суспільством» і вважають, що ці терміни описують політико-соціологічні та політико-філософські аспекти одного і того ж явища [28].

Як зазначається в Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 роки, затвердженій Указом Президента України від 7 вересня 2021 р. № 487/2021, партнерство держави та громадянського суспільства є важливим фактором у реалізації демократичних цінностей, які закріплені в положеннях Конституції України, особливо щодо свободи та особистої недоторканності громадян, свободи слова і думки, свободи вираження поглядів і переконань, свободи світогляду і віросповідання, свободи об'єднання, участі громадян в управлінні державними справами тощо [81].

Енциклопедичний словник з державного управління визначає національну ідею як змістовну форму сприйняття глибинної сутності свого народу, що відображає його духовну основу, призначення, сенс і основні принципи буття, що пронизує все національне буття і визначає суспільний розвиток. Характер національної ідеї визначається менталітетом народу, рівнем розвитку його духовної та матеріальної культури, статусом на

міжнародній арені та завданнями конкретної історичної доби [27]. Національна самосвідомість, на думку авторів того ж видання, - це соціально-етнічна концепція правових, політичних, моральних та інших норм у процесі розвитку нації, яка завдяки їм виділяється серед інших націй [27].

Отже, як бачимо, проблематика утвердження української національно-громадянської ідентичності розглядалася дослідниками багатьох галузей знань, у тому числі публічного управління та адміністрування. Проблему формування національно-культурної ідентичності дослідники найчастіше досліджують у площині таких феноменів: культурна ідентичність (Е. Еріксон, Л. Софронова та ін.); соціальна ідентичність (Дж. Мід, Т. Парсонс, Х. Тейфел та ін.); НІ (Д. Міллер, Л. Шнайдер та ін.); міжкультурна взаємодія (О. Демиденко, А. Солодка та ін.); радянська ідентичність (Ю. Беззуб, О. Семенова, М. Герасько та ін.); українська ідентичність (Е. Вільсон, В. Трощинський, В. Скуратівський, Н. Ярош та ін.).

Як правило, формування НІ відбувається паралельно (але не обов'язково синхронно) з процесом державотворення. НІ забезпечує гомогенність і згуртованість суспільства, визначає способи соціальної взаємодії між його членами та механізми соціалізації особистості.

Сьогодні великий вплив на формування та збереження національної самосвідомості мають праці М. Грушевського, В. Винниченка, І. Ільїна, М. Бердяєва, В. Вернадського, О. Чижевського, Л. Гумільова та інших вітчизняних і зарубіжних мислителів у сферах української політичної нації, етнополітики, етнопсихології та культури.

Поняття «національно-культурна ідентичність» є досить складним і багатогранним. Йдеться передусім про життєдіяльність індивідів у певній культурі в тій чи іншій державі та відображає глибинні духовні тенденції розвитку суспільства. Формування національно-культурної ідентичності здійснюється на основі національного світогляду, національної культури, мови, національної ідеї, історичної правди, історичної пам'яті, національних

ідеалів, національної гідності, національної самосвідомості, національних цінностей і патріотизму.

У науковій літературі поширена думка, що національно-культурна ідентичність є значно стійкішим особистісним утворенням, аніж НІ, яка базується виключно на громадянському обов'язку.

Видатний британський соціолог та етнополітолог Е. Сміт звертає увагу на критерії «національного інтересу», які відображають національну волю та НІ населення [93, с. 25].

Під час дослідження НІ Е. Сміт виділив такі її основні складові, зокрема:

- історичну територію (батьківщину);
- поширені міфи та історична пам'ять;
- спільна масова та громадянська культура;
- єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів суспільства;
- спільна економіка зі здатністю рухатися всередині суспільства

тощо.

Національна ідея – фатальне явище у зв'язку з НІ політичної владної еліти в утвердженні курсу на об'єднання громадян України в єдину українську політичну націю, що стоїть перед проблемою побудови сильної держави для забезпечення соціального захисту і гармонійного розвитку усіх її громадян, незалежно від національності, релігійної приналежності, віку тощо.

Гармонійний розвиток особистості, представника певної етнічної групи та її громадянський статус зумовлений багатьма чинниками. Одним із особливо важливих факторів є «культура мови», яка в кожній державі базується на мові нації, її історії, традиціях, психології, професійних досягненнях, враховуючи засвоєння мов національних меншин держави, що збагачує суспільно-політичний розвиток інтересів усіх громадян.

Громадянська позиція – це не менш високий рівень політичної культури та національної свідомості, державної психології народу, його

ідентифікації зі своїм суспільством. Саме національно-культурний феномен змінює медіальну картину спільних цінностей, пізнання розвитку досвіду, самоповаги до себе й оточуючих, через провідну ефективну національну, професійну, людську розвиненість та самореалізацію особистості.

Політична ідентичність формується суспільними процесами. Етнічна ідентичність завжди об'єктивна, навіть якщо вона складна (при народженні дітей у міжнаціональних шлюбах) і навіть якщо людина сама цього не усвідомлює або її усвідомлення визнання суб'єктивної неадекватності належить до певної етнічної приналежності (з певних об'єктивних історичних причин). Для етнічної ідентичності працює принцип «батьків не вибирають», або «батьківщину не обирають». Дуже вдалою є думка В. Симоненка, який писав: «Все на світі можна вибирати, сину, вибирати не можна тільки Батьківщину».

Проаналізувати нинішній стан української соціальності, можна зазначити, що за роки незалежності радянсько-політичні процеси вирішувалися досить проблемно. Сучасне українське суспільство заслуговує на свою систему ціннісних орієнтацій, чіткі світоглядні координати, духовно-моральним стрижнем яких є національна ідея демократичної держави, для формування консолідованого суспільного організму, заснованого на поліетнічній територіальній цілісності, починаючи з територіальної громад і суспільства, із готовністю до єдності та рішучості інтегруватися в європейську спільноту.

Наразі важливо проводити просвітницьку роботу з метою активізації інтересу громадян до єдності заради позитивних змін, які сприятимуть соціальному захисту та підтримці від загрози морально-психологічного відчуження особистості від праці, ініціативи сприяння у скарбницю прогресивних змін щодо етнічного, культурного розвитку та становлення громадянського суспільства в сучасній Україні.

Сьогодні громадянське суспільство в Україні покликане формувати самоідентичність через ідентифікацію з Україною та бути орієнтованою на

об'єктивні загальнолюдські цінності: свобода, право вибору свого місця в суспільстві, гуманізм і толерантність, соціальна захищеність, свобода віросповідання тощо.

Самоідентифікація з певним етносом є основою етнічної ідентичності. Досить вагомою й нині є думка М. Грушевського, який рішуче виступив проти вимоги «Україна тільки для українців». Він вважав, що «Україна для всіх, хто живе в ній, а живучи любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності». Саме такий шлях є складним у всіх суспільствах, таким є шлях і в сучасному українському поліетнічному суспільстві, яке формує європейські стандарти у публічному управлінні.

У більшості населення України поки не сформовано нових соціальних орієнтацій, не завершено самоідентифікацію, що серйозно впливає на ідентифікацію з державою та суспільством. У зв'язку із цим слід підкреслити необхідність патріотично-виховної роботи серед громадян і територіальних громад, яка полягає в тому, щоб на засадах міжнаціональної злагоди поєднати етнічні, соціальні, духовні, політичні, історичні інтереси, усунути тим самим протиріччя, забезпечити права кожної людини як представника української політичної нації. Значна роль у цьому процесі відводиться громадським організаціям, які забезпечують перехід від етнічної ідентичності до політичної, захищаючи не лише основні права людини, а й право на соціальний захист і культурний розвиток. Саме тому громадянам і владі необхідно активніше залучати громадські організації для соціального і економічного, культурного росту як у територіальних громадах, так і суспільстві. Надзвичайно велику роль у цьому процесі має виконати нова українська школа.

1.2. Чинники формування української національної ідентичності на сучасному етапі

Понад чверть століття минуло відтоді, як Україна набула статусу сучасної незалежної держави. Її територіальні кордони визначали кордони колишньої Української Республіки в складі СРСР, а основою міжнародно-правової легітимності були ті політичні процедури (рішення парламенту та референдум), які призвели до проголошення незалежності, а також консенсус великих західних держав про розпад Радянського Союзу (хоча спочатку його лідери цього явно боялися). Ці умови забезпечили винятково мирний перехід України до державної незалежності та швидке утвердження (принаймні правового статусу) України як суверенного члена світового співтовариства.

Таким чином, Україна постала на світовій політичній арені як національна держава, тобто як політично єдина спільнота з організаційно-територіальним «каркасом» держави, успадкованим на той час від УРСР. Проте безперечно, що незалежність України в цілому стала можливою насамперед завдяки тому, що етнічну більшість громадян нової держави становили українці, а також актуалізації ідеології української державної незалежності, зародження якої сягає давніх часів.

Водночас національна самоідентифікація громадян нової держави, а також відмінності в бачення шляхів майбутнього розвитку країни були настільки різними, що ставили під сумнів збереження незалежності України. Ці відмінності набували різного регіонального та етнічного (точніше, мовно-етнічного) виміру через особливості історичного шляху різних частин України. Перед новою державою постала складна проблема визначення та зміцнення НІ в умовах фактично двомовного та поліетнічного суспільства, де більшість становили етнічні українці.

Власне, організаційні кордони держави стали головним чинником, який об'єднав окремі українські регіони, такі як захід України з одного боку та Донбас і Крим з іншого на початку незалежності у світлі дуже контрастних і

багатовимірних відмінностей у культурних цінностях між ними. Ці розбіжності явно перешкоджали не лише формуванню послідовної НІ громадян країни, а й консолідації суспільства для необхідних реформ, призводили до гострих політичних конфліктів.

Досвід України спонукає нас звернутися до проблеми співвідношення таких складових формування НІ, як етнічні, культурні та державно-політичні чинники, та особливостей їх взаємодії на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Сьогодні аналіз чинників формування НІ України потребує, перш за все, визначення понять нації та НІ, оскільки, за словами А. Колодія, нація – це «політична парадигма категорія аналізу, оскільки моделює дискурс тих проблем суспільного розвитку, які пов'язані з формуванням і функціонуванням національних спільнот» [34]. Навіть найрізноманітніші підходи до розуміння феномену нації принципово відрізняються різним тлумаченням дослідниками співвідношення її суто етнічної та низки інших компонентів (перші з яких певним чином пов'язані). Етнічна парадигма нації досить поширена в політології/етнології, яка має значний вплив на українське суспільствознавство і, як видається, наразі є найбільш поширеною у свідомості громадян [34]. У її межах нація максимально ототожнюється з певним політично організованим етносом, а держава розглядається насамперед як інструмент влади певної етнічної єдності – нації. В Україні етнічна парадигма нації складає ідеологічне ядро етноцентричної культурної політики – від поміркованих до радикальних підходів.

Зі стратегічної точки зору більше уваги приділяється поступовій асиміляції національних меншин, за винятком кримськотатарської.

Альтернативою етнічній парадигмі нації є політична парадигма, яка у своєму найбільш цілісному варіанті допускає ототожнення нації та держави. У цьому випадку, коли йдеться про націю, її «культурна специфіка та етнічне ядро ховаються... під дахом ліберальних концепцій про рівність індивідів та етнічну нейтральність держави [34]. А. Колодій не вважає обидві ці

парадигми достатньо переконливими, оскільки вони надто спрощують складні реалії становлення та розвитку сучасних націй. Натомість дослідник підтримує парадигму третьої нації, яку він визначає як найбільш збалансовану та завершену етнополітичну [34]. А. Колодій у своїх міркуваннях переважно спирається на розуміння сутності національної спільноти, яке свого часу відстоював М. Вебер. Держава і нація, звичайно, взаємопов'язані явища. Але держава – це об'єднання людей, насамперед на основі договору, яке ставить перед собою певні прагматичні цілі – зовнішню та внутрішню безпеку, правопорядок, сприяння загальному добробуту (принаймні у випадку сучасних демократій) тощо. Натомість, за М. Вебером, націю формують непрагматичні чинники – культура, історична пам'ять, «почуття національної честі тощо» [34]. Тому М. Вебер у своїй концепції нації поєднує культурну та політичну складові, тим самим, на думку дослідника, обґрунтовує культурно-політичну парадигму нації.

На нашу думку, за своїми принципами цей підхід є досить близьким до етнополітичної парадигми нації [34]. Коли ми говоримо про націю, то говоримо не про об'єднання людей у державних кордонах, а про об'єднання людей, яке формувалося протягом тривалого часу; це спільнота, заснована на солідарності, яка виходить за межі політичної свідомості та включає культурні, релігійні та історичні основи єдності [34]. Інші дослідники, зокрема О. Шапаренко, висловлювали подібну думку про те, що узи солідарності між членами національної спільноти «...можуть втілюватися або не втілюватися у формі національних держав, але вони зовсім не такі, як правові та бюрократичні відносини подібні до держав» [113]].

Водночас політичний та етнокультурний компоненти «асиметрично» представлені в структурі реальних НІ, і відповідне співвідношення може слугувати критерієм для класифікації національних спільнот. З огляду на це, на думку А. Колодія, можна виділити принаймні два типи нації – етнічну та громадянську. Етнічні нації – це практично те саме, що й певна етнічна група. Близьким прикладом такого народу можуть бути сучасні поляки (хоча

тут варто зауважити, що така ситуація виникла лише після катастрофи, яку зазнала польська держава під час Другої світової війни, головним чином через перерозподіл кордонів). Післявоєнний режим Сталіна у Східній Європі та його сателіти). Натомість, на думку А. Колодія, цивілізовані нації, маючи певну етнічну ідентичність, набувають своєї НІ у значно ширшому просторі, аніж етнічний, культурний і політичний простір. Члени таких націй «мають громадянські якості, цінують і здійснюють своє громадянство, а також мають спільну (етнічну приналежність не виключено) надетнічну ідентичність для всіх громадян, засновану на спільній соціальній культурі та політичних цінностях» [34].

Існування будь-якої нації є реальністю, коли відповідна їй спільнота має стійке усвідомлення багатовимірного розмаїття своєї спільноти, яку ми називаємо НІ. Якщо етнічна ідентичність є об'єктивною, оскільки вона ототожнюється з такими «ідентичностями» (тобто певними базовими характеристиками, які відносять особу чи спільноту до етнічної групи чи нації), як антропологічний тип, культура, мова, особливості ментальності, НІ є результатом певного вибору особистості [73].

Британський дослідник Д. Міллер визначає п'ять найважливіших аспектів НІ. По-перше, це власні переконання людей: «воно існує до тих пір, поки члени нації визнають один одного співгромадянами, усвідомлюють, що їхні спільні риси схожі, і докладають спільних зусиль для продовження спільного існування» [73]. По-друге, це спільне історичне минуле, «уявлення про спільну відповідальність і спільне майбутнє». По-третє, це різноманітна спільна діяльність (рішення, досягнення результату). Це також спільне місце проживання в країні – батьківщині, нарешті спільна культура, носії якої можуть належати до різних етнічних груп.

Відповідно до тези А. Колодія про спільну соціальну культуру як «клей» для нації, цю спільну культуру можна визначити як «уявлення про те, як група людей повинна жити разом. Ці ідеї включають такі як демократія та верховенство права, але не обмежуються ними» [34].

Етнічна спільнота на певній стадії політизації може створити націю як таке об'єднання на основі прагнення до національного самовизначення та суверенітету, конституції через державні інституції. І ці політичні інтереси живуть на певній території цілих етнічних груп. Сучасні народи, як правило, є поліетнічними, оскільки вони можуть бути спільними для однієї групи» [73].

Для визначення змісту феномену нації та НІ важливо розуміти, що НІ не є заданою і визначеною раз і назавжди, а є «динамічною категорією в історичному та соціальному контексті [34]. НІ не «знайдена» як певна вічна істина, вона формується і утверджується в політичній, культурній, соціально-економічній сферах певною, можливо, етнічною спільнотою в пошуках відповідей на заклики до модернізації та трансформації соціальних відносин, а подекуди – навіть драматичних військових загроз. Як підкреслив Ю. Рубан, «історія свідчить про неможливість утвердження НІ, закріплення її семіотичного образу, який раз і назавжди об'єднає громадян держави. Оскільки формування, модернізація чи селекція ідентичності учасників нації – громадян держави – це безперервний процес, процес формування НІ» [89].

У процесі формування та відтворення НІ у політичній і культурній практиці вона часто вступає у складну взаємодію з регіональною ідентичністю. Остання існує не тільки в федеративних державах, а й характерна для багатьох унітарних держав (як з автономними політичними утвореннями, так і без них). Практично протягом усього періоду сучасної державної незалежності України феномен регіональної ідентичності був безперечно актуальним для України; хоч і в значно ослабленому і зміненому вигляді, він зберігає своє значення навіть на сучасному етапі.

Наявність регіональної ідентичності в державі передбачає низку передумов. Серед них спільність історичного шляху певної території, її географічна єдність, характеристика її культурно-економічної моделі [34].

Регіональна ідентичність формується під впливом як довгострокових, так і короткострокових факторів. Складність відносин між державним

центром і представниками регіональних громад з різних причин може призвести до посилення регіональної ідентичності [34]. Зрозуміло, що нормальний розвиток держави та нормальні політичні процеси в ній можливі лише за умови «підпорядкування» регіональних ідентичностей національній/державній, інакше вони можуть (у крайньому випадку) стати основою сепаратизму.

Зазначимо, що це явище досить актуальне для деяких сучасних європейських народів, особливо етнічно однорідних. Прикладом тому є Італія, де політичні сили на півночі (Ліга Півночі) отримали значний вплив, підтримали федеративний устрій країни та навіть озвучили ідею створення незалежної держави «Паданія» в Північній Італії. У північному регіоні Італії основою таких відносин є насамперед різниця в рівнях економічного розвитку Півночі та Півдня країни, що наводить деяких італійців на думку, що розвинена Північ даремно «годує» бідніший Південь. Вона також зазнає значного впливу структур організованої злочинності (мафії). Вважається, що цей «сепаратизм» насправді носить швидше фронтальний характер, гостру форму вираження невдоволення діяльністю центральної влади, особливо її міграційною політикою, розподілом бюджетних коштів. Однак історичний досвід свідчить про те, що погіршення соціально-економічної ситуації часто призводить до посилення радикальних політичних сил.

З іншого боку, регіональна ідентичність потенційно може бути конструктивним елементом НІ, якщо вона сумісна з останньою в основних своїх елементах, насамперед щодо власної держави.

Виявилося, що завдання визначення НІ в незалежній Україні та потреба консолідації суспільства тісно пов'язані. З перших років існування незалежної держави основні політичні розмежування в Україні набули чітко вираженого регіонального виміру, який, у свою чергу, був чітко пов'язаний з мовними відмінностями та особливостями етнічного складу населення різних історично сформованих народів українських територій. Основні відмінності в політичних уподобаннях Галичини, Центру, Півдня, Сходу та інших частин

України визначалися насамперед мовними та культурними відмінностями, а не вертикальними соціально-економічними.

Слід зазначити, що згадане співвідношення створювало майже «двоколірні» полярні контрасти для Галичини, меншою мірою для Волині, а з іншого боку для Донбасу та Криму. Стосовно української мови, ціннісного ставлення до минулого, сприйняття радянської спадщини, цінностей демократії та ринкової економіки різні регіони України показали широкі та різноманітні оцінки. При цьому в цілому, по-перше, виявилася стійка підтримка більшістю громадян незалежного шляху розвитку країни; по-друге, фактом російськомовності певної частини населення України та фактом формування української статистичної орієнтації у самої російської етнічної меншини.

Загалом, у плані визначення та зміцнення НІ Україна фактично опинилася перед альтернативою: піти шляхом послідовної енергійної українізації, пропагуючи таким чином концепцію української НІ як практично тотожної українській етнічній (вираженої, зокрема, в формула боротьби за «справжню українську Україну») або розвиватися як політична нація, практично двомовна, громадян якої об'єднує, насамперед, належність до однієї держави та спільна участь у вирішенні проблем, позбавлених мовного та етнічного вимірів – проведення економічних реформ, боротьба з корупцією, удосконалення системи – охорона здоров'я тощо.

На нашу думку, Україна тривалий час розвивалася скоріше середнім шляхом, але ближче до другого з названих варіантів; але це було результатом фактичної відносної рівності потенціалу різних політичних сил, а не свідомого і відкрито артикульованого вибору суспільства. Про це, зокрема, зазначав М. Резон, характеризуючи (у 2016 р.) національну етнонаціональну політику: «Складається враження, що попри всю свою обмеженість, недосконалість і застарілість, концепція і нормативна база етнонаціональної політики все ж таки є невиправданою. В Україні вона відображає тонкий

баланс інтересів і світоглядних компромісів, що дозволяв до останнього часу зберігати мир і стабільність етнонаціональних відносин» [88].

Зрештою такий баланс було зруйновано. Детальний аналіз обставин і причин цього виходить за рамки цієї магістерської роботи. Тут лише вкажемо на очевидний вплив зовнішнього чинника – росії. За президентства В. путіна російська федерація (далі – рф) почала стрімко відновлювати та нарощувати свій військово-зовнішньополітичний потенціал, і чим далі, тим чіткіше й агресивніше ставала на шлях неоімперського реваншу, політики, спрямованої на втягнення країн – кількох республік колишнього СРСР у структуру, контрольовану Москвою. Україна стала найважливішою мішенню такого курсу на «пострадянському» просторі. На президентських виборах 2004-2005 рр., а потім і в 2010 р. в основі протистояння головних опонентів постало те саме питання про ставлення майбутнього глави держави до намірів Москви. Спочатку Помаранчева революція, а згодом Революція Гідності врятували український суверенітет і демократичний шлях розвитку, проєвропейську орієнтацію у зовнішній політиці тощо. Водночас, як зазначив М. Розумний, у перебігу подій «вектор ліберально-демократичної мотивації в Україні збігся з антиколоніальним (національно-визвольним) протестом, оскільки повернення до авторитаризму у внутрішній політиці означало повернення в орбіту відродженої російської імперії у зовнішній політиці» [88].

Реакцією москви на перемогу Євромайдану стала пряма атака на Україну, анексія Криму та встановлення фактичного контролю рф над частиною Донбасу, де сепаратистські угруповання підняли збройне повстання. У результаті значна частина українського населення, яке традиційно орієнтувалося на росію (і водночас демонструвало неприйняття демократичних цінностей), опинилася в стані участі в українських політичних процесах. Це очевидно і суттєво змінило розстановку політичних сил в Україні. Українська етнокультурна політика суттєво просунулася в бік

стратегії розвитку нації за «етнічним» сценарієм, що виявилось в законах про освіту, державну мову тощо.

Водночас на тлі чіткої маргіналізації антидемократичних проросійських сил в Україні протиріччя між ліберальним курсом та етноцентричною програмою набуло більшої політичної актуальності. Про це свідчать нещодавні президентські вибори, на яких антидержавницькі сили фактично не мали реальних шансів на успіх, а натомість у боротьбі за владу змагалися політики, що представляють згадані ідеологічні платформи.

Проте, незважаючи на надзвичайний останнім часом рівень емоцій та «панікерських» настроїв громадян, сьогодні в Україні проявляються відмінності між етнічною концепцією розвитку держави та ідеєю громадянської нації, на нашу думку, головним чином у зміні риторичних акцентів у виступах нинішніх керівників держави озвучуються у відкритих публічних обговореннях. Загалом чинні принципи етнокультурної політики, які були визначені в попередні роки, залишаються незмінними.

Отже, нація та НІ – це комплексне явище, яке поєднує політичні (насамперед, владу та свідому участь громадян у її діяльності) та культурні чинники, серед яких часто найбільшу вагу має мова, але такі складові, як історична пам'ять, також важливими є релігія, менталітет тощо. НІ є динамічним феноменом, вона не «ідентифікується» громадянами, а створюється ними в процесі політичної, культурної та соціально-економічної взаємодії. Для націй, що не є моноетнічними, ствердження стійкої НІ вимагає формування спільної національної соціетальної культури, яка скріплює цілий національний соціально-політичний простір.

В Україні, яка вступила в період нової державної незалежності як дуже гетерогенна спільнота в мовному і, загалом, культурному вимірах, головними факторами формування її НІ були: по-перше, організаційний «каркас» держави; а по-друге, наявність значної української етнічної більшості. Демократичні основи політичних процесів у державі сприяли широкому та різноманітному спілкуванню, взаємодії громадян різного етнічного

походження та мовних уподобань, що призвело до формування прошарку активних неукраїномовних «політичних українців», громадян з різною і складною культурою, але виразно українською національно-державною ідентичністю.

Водночас лише «сили тяжіння» спільного політичного простору виявилось недостатньо для формування стійкої української НІ в усіх українських регіонах. Отже, сам демократичний тип політичного життя в Україні тривалий час був перешкодою для просування концепції НІ, орієнтованої на «україноцентричну» культурну гомогенізацію країни. Демократичний шлях розвитку поставив українське суспільство перед викликом пошуку складнішої, інклюзивнішої формули НІ.

Мовно-культурні відмінності регіонів України у 2000-х роках стали основним ґрунтом суспільних розколів, фактично панівним політичним «порядком дня» в Україні. Після Революції Гідності російська агресія спричинила суттєві зміни в настроях громадян України та національному електоральному просторі. Водночас завдання знайти таку формулу НІ, яка міцно об'єднала б багатьох громадян, значною мірою зберігає для України свою суспільно-політичну актуальність. Йдеться, наперед, про її вироблення в практиках політичної діяльності, зокрема у ході виборчих процедур та процесів.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1. Нормативно-правова база формування української національної ідентичності

Відповідно до Конституції України держава сприяє згуртуванню та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури (ст. 11). Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за кордоном (ст. 12) [36].

Ст. 1 міжнародних пактів про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [51] та про громадянські та політичні права 1966 р. [50], а також пункт 2 Віденської декларації та Програми дій ООН 1993 р. [16] гарантує право всіх народів на самовизначення. На основі цього права народи вільно визначають свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток.

Закон України «Про національну безпеку України» серед основних національних інтересів України визначає, зокрема, державний суверенітет і територіальну цілісність, демократичний конституційний лад, невтручання у внутрішні справи України, сталий розвиток країни, її економіки, громадянського суспільства та держави для забезпечення підвищення рівня та якості життя населення (ч. 3 ст. 3) [80].

Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначено, що українська мова як єдина державна виконує функції мови міжнаціонального спілкування, є гарантією захисту права кожного громадянина України незалежно від його національного походження, а також є фактором соборності та національної безпеки України (ч. 8 ст. 1). До завдань закону також входить забезпечення функціонування державної мови як засобу об'єднання українського суспільства, засобу

зміцнення державної єдності та територіальної цілісності України, її незалежності, громадянства та національної безпеки, забезпечення розвитку української мови, спрямованого на зміцнення національної самосвідомості, збереження національної культури, традицій і звичаїв, історичної пам'яті та забезпечення її подальшого функціонування як державотворчого чинника української нації (ст. 3) [76].

Відповідно до Закону України «Про закордонних українців» Українська держава сприяє розвитку національної свідомості українців, які проживають за межами України, зміцненню зв'язків з Батьківщиною та їх поверненню в Україну. Вирішення проблем становлення та консолідації української нації визначено одним із основних принципів співпраці з українцями за кордоном (ст. 12) [77].

У Законі України «Про освіту» серед засад державної політики у сфері освіти та засад виховної діяльності виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурної спадщини та традицій, формування громадянської культури та культури демократії тощо. Закон покладає на педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, а також батьків учнів обов'язок утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, у тому числі до правди, справедливості, патріотизму, людяності, толерантності та працьовитості (ст. 3) [82].

Закон України «Про вищу освіту» одним із основних завдань закладу вищої освіти визначає формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, здатності вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах (п. 4 ч. 1 ст. 26). Крім того, на педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників покладено завдання прищеплювати особам, які навчаються у закладах вищої освіти, любов до України, виховувати їх у дусі

українського патріотизму, поваги до Конституції України та державних символів України (п. 3 ч. 1 ст. 58) [75].

Відповідно до Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019, в Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей. Національно-патріотичне виховання є важливим засобом громадянської освіти [84].

Згідно з Указом Президента України «Про Концепцію державної мовної політики» від 15 лютого 2010 р. № 161/2010 українська мова як засіб спілкування та інтелектуального самовираження відображає ідентичність багатьох мільйонів людей. Український народ і є основою його духовності та історичної пам'яті. Повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є запорукою збереження самобутності української нації, соборності України [79].

Виходячи з вищевикладеного, можна побачити, що протягом 30 років незалежності України питання утвердження української національно-громадянської ідентичності вирішувалося епізодично та фрагментарно в законодавстві, яке регулювало відносини в різних сферах суспільного життя.

Проте необхідність комплексного та системного вирішення цих питань значно загострилася після 2013 р., коли окремі регіони України зазнали військової агресії та були окуповані РФ, і стала очевидною неефективність нинішнього законодавчого вирішення цих питань.

Отже, нагальну потребу в належному регулюванні відносин у сфері творення української національної та громадянської ідентичності неможливо

забезпечити без прийняття спеціального закону. Такий закон має визначити законодавчі засади державної політики у сфері формування української національної та громадянської ідентичності, здійснення національно-патріотичного та громадянського виховання, закласти підвалини для консолідованих та скоординованих дій усіх суб'єктів цього процесу – від громадянина до Президента України, створити умови для участі в ньому сил безпеки і оборони України, українців за кордоном та міжнародних організацій.

Проект такого Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» 23 листопада 2021 р. представлений народним депутатом України X скликання В. Моканом та ін. та зареєстровано у ВРУ за № 6341 [83].

За словами його авторів, метою законопроекту є визначення основних засад державної політики у сфері формування української національно-громадянської ідентичності як однієї зі складових національної безпеки України з метою досягнення національної єдності та консолідації суспільства шляхом подолання об'єктивних суперечностей та штучно створених розбіжностей соціокультурного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру на основі дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [83].

На досягнення конкретної мети спрямовані такі завдання законопроекту:

- утвердження національної та громадянської ідентичності України;
- формування активної громадянської позиції, яка ґрунтується на повазі до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самосвідомості;
- формування та збереження української НІ у громадян України, які належать до української нації, та українців за кордоном;

- забезпечення розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України зі збереженням їх національної самобутності;
- розвиток патріотизму;
- формування, виховання та розвиток захисної свідомості та громадянської стійкості;
- виховання у громадян України гордості та поваги до національних цінностей, розуміння їх важливості для становлення держави;
- усунення впливу держави-агресора в інформаційній, освітній та культурній сферах України;
- активізація діяльності інститутів громадянського суспільства [83].

Законопроект визначає основні принципи та особливості формування та реалізації державної політики щодо утвердження національної та громадянської ідентичності, гарантування участі в її реалізації громадян України, закордонного українства, громадських об'єднань та інших інститутів громадянства.

Серед основних положень законопроекту, зокрема:

- поняття «українська НІ», «громадянська ідентичність», «військово-патріотичне виховання», «громадянсько-патріотичне виховання», «громадянська освіта», «громадянські компетентності» та ряд інших;
- встановлено визначення державної політики у сфері формування української національної та громадянської ідентичності, визначено її стандарти, цілі, завдання, пріоритети та принципи;
- визначено складові державної політики у сфері формування національної та громадянської ідентичності України, а саме національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання та громадянське виховання;
- описує компетенцію суб'єктів відносин у сфері формування національної та громадянської ідентичності України, зокрема органів державної влади, органів місцевого самоврядування, сил безпеки і оборони

України, закладів освіти, культури, спорту, спеціалістів та волонтерів, інститутів громадянського суспільства;

– визначено статус центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері формування української національної та громадянської самосвідомості, яким є Національна комісія з питань утвердження національної та громадянської самосвідомості України, основи його формування та діяльності, компетенції тощо;

– встановлено активну роль громадян України, громадських об'єднань, благодійних та інших організацій, професійних і творчих спілок, органів самоорганізації населення та ЗМІ у реалізації державної політики у сфері формування української національної та громадянської ідентичності;

– запропоноване фінансове, науково-методичне забезпечення реалізації державної політики у зазначеній сфері [83].

Одразу після презентації законопроекту № 6341 від 3 грудня 2021 р. був зареєстрований альтернативний законопроект за № 6341-1, автором якого є народний депутат України IX скликання М. Бужанський та ін. [85]. Метою законопроекту є визначення основних засад державної політики у сфері формування української національної та громадянської ідентичності з метою виховання та розвитку громадянської свідомості та патріотизму громадянина України [85].

Основними завданнями законопроекту, на думку його авторів, є, зокрема, формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді, активної громадянської позиції, яка базується на повазі до прав людини, духовних цінностей та національної самосвідомості українського народу; громадянська стабільність; патріотизм; шанування державних символів, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх значення для державотворення; формування та збереження української НІ у громадян України, українців за кордоном; забезпечення розвитку етнічної,

культурної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [85].

Серед основних положень законопроекту, зокрема: визначення правових засад державної політики у сфері формування української національної та громадянської ідентичності; визначення засад державної політики у сфері формування національної та громадянської ідентичності України; визначення компетенції суб'єктів відносин у сфері творення української національно-громадянської ідентичності [85].

Аналіз двох альтернативних законопроектів [83; 85] дає підстави для висновку, що розроблення на їх основі єдиного спільного проекту Закону України сприятиме формуванню засад державної політики щодо формування української національної та громадянської ідентичності для мети виховання та розвитку громадянської свідомості та патріотизму громадянина України.

Утвердження української національної та громадянської ідентичності має дати новий поштовх для формування в Україні, відповідно до Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки [81], такого суспільства, яке включає трансформацію громадянської свідомості, морально-правової культури особистості, розквіт національної свідомості та ґрунтується на пріоритеті прав людини. Реалізація державної політики у зазначеній сфері потребує комплексного врегулювання на законодавчому рівні, а саме: визначення її мети, завдань, принципів і напрямів, особливостей формування та реалізації, гарантій участі громадян України, закордонних українців, інститутів громадянського суспільства у здійсненні та визначенні повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері. Схвалення ВРУ уніфікованого законопроекту на основі альтернативних законопроектів [83; 85] сприятиме консолідації українського народу, утвердженню національних цінностей, ідей демократії, верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, зміцненню громадянського суспільства, зміцненню національної безпеки і захисту

держави, здійснення захисту прав і свобод людини і громадянина, відповідального ставлення громадян до своїх громадянських обов'язків, їх активної участі в суспільному житті, а також усвідомлення того, що носій верховної влади і суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є український народ, який разом і в особі кожного громадянина відповідає за майбутнє України.

2.2. Мовна політика як інструмент формування національної ідентичності

Якісний стан мови та мовний статус держави безпосередньо пов'язані з конструюванням НІ. У мовній політиці багатьох європейських країн мові відводиться особлива роль як головній ознаці НІ. Процес її становлення та оновлення не припиняється, а в окремі історичні періоди набуває особливої ваги та гостроти. Мова – це не лише засіб передачі інформації, це й потужний засіб об'єднання людей у спільний національний дім.

На цьому принципі будується мовна політика абсолютної більшості країн світу. У законі Франції «Про використання французької мови» зазначено, що французька мова є основним елементом французької ідентичності та французької культурної спадщини. Визначальним ідеологічним постулатом мовного законодавства та мовної політики є право французів «дізнаватися, що відбувається в країні, своєю мовою». Статусна назва французької мови — *Langue de la République* (Мова республіки) — є символом національної єдності етатистської моделі, а також республіканських цінностей — рівності, демократії та свободи.

Україна успадкувала деформовану мовну ситуацію. Про це свідчить не тільки той факт, що співвідношення україномовних і російськомовних не збігається зі співвідношенням етнічних українців і росіян. Українська мова стала допоміжним засобом спілкування, що порушувало її природний

функціональний статус. Модель відносин між російською та українською мовами була сформована владою, щоб стосунки були не між двома мовами, а між мовою та діалектом. Ризик поглинання української мови російською збільшували демографічні фактори (міграція значних мас населення, змішані шлюби тощо), культурна та освітня політика, а також втручання в мовну систему через її штучне зближення. З російською мовою на різних структурних рівнях: орфографія і граматики, граматики і лексики.

Явище двомовності в Україні є нерівномірним, що відображає постколоніальний стан українського суспільства. Двомовність в Україні виникла не внаслідок еволюційних процесів, властивих розвитку української нації, а скоріше внаслідок політичних репресій і геноциду, зокрема Голодомору. На початку ХХІ століття серед етнічних росіян двомовними були лише 13%, серед українців цей показник становить 34,4%, хоча 19% українців взагалі спілкуються лише російською. Серед етнічних росіян лише 1,2% спілкуються суто українською.

Щодо європейських принципів мовної політики в основному згадується Європейська хартія мов меншин (далі – Хартія). Вважається, що цей документ Ради Європи відображає найважливіші принципи мовної політики, актуальні для європейських країн, у тому числі для України. За словами дослідників, українська громадськість негативно сприйняла ратифікацію Хартії у 2003 р. та її імплементацію у 2005 р., оскільки це було сприйнято як ознака втрати важливої частини ресурсів державної мови за національним законодавством. Ратифікація хартії принесла Україні більше шкоди, ніж користі — її використовували як пропагандистський інструмент для підризу позицій державної мови та створення передумов для її витіснення з публічного простору. Цим документом маніпулювали і продовжують маніпулювати зовнішні політичні опоненти України та учасники політичної боротьби в країні. Тому актуальним залишається питання, які норми українського мовного законодавства відповідають європейським принципам, а які суперечать їм.

Перш за все, важливо знати, на чому базуються європейські принципи мовної політики. Характер завдань, які вирішує мовна політика, дає підстави виділяти такі основні джерела:

- 1) конституції європейських держав і національне законодавство;
- 2) міжнародні акти, які є правовими інструментами, особливо Європейська хартія регіональних мов або мов меншин і Рамкова конвенція про права національних меншин;

- 3) документи рекомендаційного характеру, що не мають юридично зобов'язальної сили, але віддзеркалюють погляди експертного середовища і справляють вплив на громадську думку, насамперед «Загальну декларацію мовних прав», прийняту на заключному засіданні Всесвітнього конгресу з мовних прав у Барселоні в 1996 р. і схваленої ЮНЕСКО, «Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту» (1996 р.) та «Ословські рекомендації ОБСЄ щодо мовних прав національних меншин» (1998 р.);

- 4) рішення Комітету експертів Ради Європи щодо національних звітів про виконання європейської мовної хартії та експертні висновки про мовне законодавство конкретних держав, які надаються різними європейськими структурами, зокрема ОБСЄ, Венеціанською комісією і т. ін.;

- 5) наукові публікації з проблем мовної політики та мовного планування.

Оскільки Хартія не була ратифікована всіма європейськими країнами і оскільки вона регулює не всю мовну політику, а лише частину, що стосується мовних меншин, національні законодавчі акти важливіші для розуміння загальних принципів європейської мовної політики. А не міжнародно-правові документи на зразок Хартії.

Аналіз згаданих джерел дає підстави для формулювання чотирьох основних положень, що визначають європейські уявлення про мовну політику, а саме:

- 1) роль державної мови як чинника національної єдності;

- 2) захист і підтримка мов меншин;
- 3) двомовність з достатнім володінням національною мовою;
- 4) ефективний механізм дотримання мовних прав.

Залежно від мовної ситуації в конкретній країні ці принципи проявляються в різних формах і пропорціях. Одним із найважливіших інструментів мовної політики є статус мови. Воно може бути офіційним (законним) і неофіційним (звичаєвим). Наявність однакового статусу у двох і більше мов зазвичай пов'язана з федеративним устроєм держави або з подоланням наслідків колоніальної залежності, викликаної соціолінгвістичною поляризацією населення країни.

Офіційність мови пов'язана з правами та обов'язками. Конституція Іспанії говорить: «Офіційною мовою держави є іспанська. Усі іспанці зобов'язані знати і мають право користуватися нею» (ст. 3). Відповідно до Конституції Болгарії (ст. 36), вивчення та використання болгарської мови є правом і обов'язком громадян Болгарії. Громадяни, рідною мовою яких не є болгарська мова, мають право вивчати і використовувати свою рідну мову і при цьому вивчати болгарську.

Законодавство автономної спільноти Каталонія, яка є частиною Іспанії, звучить так: «Каталонська мова є офіційною мовою Каталонії. Крім того, офіційною мовою є іспанська, яка є офіційною мовою іспанської держави. Кожен має право користуватися двома офіційними мовами, і громадяни Каталонії мають право та зобов'язані знати їх. Організації державного управління повинні вживати необхідних заходів для реалізації цих прав і виконання цього обов'язку» (Статут провінції Каталонія, ст. 6, п. 2). Наприкінці 1997 р. парламент Каталонії більшістю голосів схвалив Закон про мову, який чітко регулює сфери життя, в яких необхідно посилити роль і вплив каталонської мови. У 2006-2011 рр. у Каталонії більше 300 разів накладалися штрафи (іноді сягали 10 тис. євро) на різні установи, переважно торговельні, за відсутність інформації каталонською мовою в рекламних та інших матеріалах (рахунках-фактурах, договорах, інструкціях тощо). Також є

випадки скарг від емігрантів, які відмовлялися працювати через те, що говорять лише іспанською мовою і не знають каталонської.

Розвиток когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики та психолінгвістики дав поштовх новому циклу обговорення ідей, висловлених у той час Ю. Г. фон Гердером, В. фон Гумбольдтом, Е. Сапіром і Б. Уорфом, про те, що кожна національна мова має унікальність мовний образ світу його носіїв, особливості їхнього мислення та те, що він має характеристики, які визначають спосіб створення нового знання. З цієї точки зору смерть будь-якої мови є непоправною втратою для людства. Збереження мовного різноманіття означає відповідальність кожної держави перед мовами, які історично виникли або зникли на її території. Ми говоримо не лише про мови меншин, а й про основні мови.

Варто зазначити, що необхідність збереження мовного різноманіття та гарантування мовних прав національних меншин не завжди сприймалася політиками та науковцями як перспективна ідеологія мовної політики та мовного планування. Наприклад, Антуан Майє, один з найважливіших лінгвістів 20-го століття писав у 1928 р.: «Малі національні мови – це етап, через який проходять люди з низькою культурою, які перетинають дорогу до універсальної цивілізації. Різноманітність мов у сучасній Європі, яка вже сьогодні створює перешкоди, готує кризу, з якої буде важко вийти, бо суперечить магістральному напрямку розвитку цивілізації».

У сучасній Європі такі погляди є неприйнятними. Навпаки, збереження і розвиток мов, особливо маловживаних, визнано одним із основних принципів мовної політики. Це головна ідея Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Загальної декларації мовних прав, Рекомендацій Осло щодо лінгвістичних прав національних меншин та багато інших міжнародних документів.

Рада Європи за підтримки Європейського Союзу в 2001 р. заснувала міжнародне свято – Європейський день мови, що відзначається щорічно 26 вересня, завданням якого є формування громадської думки на користь

мовного розмаїття. У 2002 р. з ініціативи міжнародної неурядової організації Linguarax International за підтримки ЮНЕСКО засновано щорічну міжнародну премію Linguarax, якою нагороджуються громадські діячі та вчені за видатні досягнення у збереженні мов, що перебувають під загрозою зникнення, пропаганді лінгвістичної різноманітності і багатомовності. За словами бельгійського філософа Філіпа Ван Паріджа, мовне розмаїття є найпотужнішим і, по суті, єдиним способом збереження культурного розмаїття: «Воно дозволяє людям вибирати, а отже, створює простір для колективного експериментування в особистому та соціальному житті. Зрештою, люди тільки виграють» [8].

Збереження балансу між об'єднавчою роллю державної мови та, з іншого боку, задоволенням мовних потреб етно-лінгвістичних меншин відповідає принципам лінгвістичної екології – напряду соціолінгвістики, що досліджує деформації, що виникли в мовному середовищі, а також можливості та способи виправлення цих деформацій.

Одним із ключових принципів мовної політики є те, що заходи щодо підтримки мов регіонів чи дефіцитних територій не повинні здійснюватися за рахунок державних мов і необхідності вивчити їх. Якщо політика не сприяє двомовності з достатнім володінням державною мовою, виникає ризик послаблення державної мови як засобу соціальної консолідації, загроза роз'єднання за мовною ознакою, розвиток інших негативних явищ, які стають основою міжмовних і міжетнічних протиріч і конфліктів.

Ідеологія Хартії базується на принципі позитивної дії. Це підтверджується, зокрема, ст. 7: «Здійснення спеціальних заходів на користь регіональних мов або мов меншин, спрямованих на досягнення рівності між тими, хто використовує ці мови, та рештою населення... використання більш поширених мов не вважатиметься акт дискримінації». Хартія передбачає окремий підхід до заходів підтримки важливих громад і груп, враховуючи рівень їх політичної, соціально-економічної та культурної вразливості. Слід підкреслити, що передбачені п. 1 ст. 3. Хартії заходи допомоги

"поширюються також на національну мову, яка менш вживана на всій або частині держави території". Хоча Хартія не має слабких місць і деякі її положення є суперечливими, вона достатньою мірою відображає уявлення європейців про справедливий і зважений підхід до гарантування мовних прав.

Дається технічна можливість відмовитися від виконання Хартії: «Будь-яка сторона може денонсувати цю Хартію в будь-який час, надіславши відповідне повідомлення Генеральному секретарю Європейської Ради» (ст. 22). Проте в Україні таке питання не стоїть на порядку денному, і не лише тому, що воно суперечило б обраному нашою державою європейському вектору. У рамках положень Хартії можна ефективно захищати мовні права етнічних груп, які складають державу та задовольняють мовні потреби національних меншин, таких як Угорщина, Румунія, Словаччина, Польща, Німеччина та багато інших.

Положення українського мовного законодавства та відповідні статті закону про освіту не суперечать Хартії, як не суперечать європейським принципам мовної політики. Головним принципом цієї політики є збереження мовного різноманіття з вирішальною роллю національної мови як чинника національної єдності.

Європейське розуміння балансу між державною мовою та мовами національних меншин можна підсумувати словами: наявність спільної мови є важливою для діалогу, аргументованої дискусії та порозуміння між членами спільноти, але немає потреби перетворювати громаду на культурний моноліт. Об'єднання населення країни в єдиний народ можливе лише завдяки спільній мові. При цьому кожен може висловлювати свою позицію, вислуховувати інших, обговорювати рішення, що становлять спільний інтерес, але це не означає, що всі мають бути злиті в єдиний етнос (етнос) зі спільною мовою в основі спільної культури [47].

Як гарантувати повноцінне функціонування української мови в польовому та соціальному вимірі та яким буде «обличчя» цієї мови – її

фонетика, граматики, лексика – це стратегічні питання державотворення залежно від того, якими є українці.

Вагомий внесок у формування думки експертного середовища щодо запровадження європейських принципів мовної політики та мовного планування в законодавство та суспільну практику України робить наукова спільнота України. Участь науковців у засіданнях Конституційного Суду України, у роботі спеціальних комісій ВРУ, у робочих органах КМУ, у Міністерстві культури України, у Міністерстві юстиції України, в Міністерстві освіти і науки України, присвячені різним питанням мовної політики численні наукові конференції сприяють утвердженню україноцентричної мовної ідеології серед інтелектуалів, педагогів та працівників ЗМІ, політичних діячів і чиновників та українського суспільства загалом.

РОЗДІЛ 3

АКТУАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

3.1. Вплив національної ідентичності на суспільну консолідацію і ефективність публічного управління

Соціальна консолідація як результат об'єднання громадян навколо спільних цінностей, є суттєвим чинником, що впливає на створення сприятливих умов для прийняття якісних управлінських рішень. Свобода особистого самовизначення є фундаментальною цінністю демократичного суспільства. Стабільність суспільства базується на можливості реалізації цінності особистісного самовизначення. Водночас НІ останнім часом стала актуальною як значущий фактор безпеки суспільства.

Українська НІ є важливим фактором консолідації українського суспільства. За сучасних умов української держави та суспільства консолідаційний потенціал української НІ значно зростає. В умовах війни, яку РФ продовжує вести проти України все в більших масштабах, НІ стає все більш важливим фактором національної безпеки.

З іншого боку, додатковим випробуванням української НІ є її здатність до модернізації та самооновлення. НІ розглядається як основа колективної, громадянської, політичної, соціальної тощо консолідації.

Нація, яка має мінімальну кількість розбіжностей щодо власної ідентичності, отримує реальну можливість перетворити цю обставину на чинник соціальної консолідації, який має вирішальне значення для ефективності публічного управління. У найзагальнішому розумінні НІ розуміється як почуття колективної приналежності до певної національної спільноти, її культури. Соціальна консолідація, у свою чергу, є результатом об'єднання громадян навколо спільних цінностей. Така згуртованість створює сприятливі умови для прийняття та реалізації якісних управлінських

рішень, оскільки в умовах соціальної згуртованості мінімізується негативний потенціал соціальних розбіжностей, суперечностей і протистоянь.

Водночас НІ є не єдиним домінуючим консолідуючим фактором суспільства. Окрім НІ, існують інші типи колективної ідентичності, такі як релігійна, расова, етнічна, класова, гендерна тощо. Зазвичай індивід є членом більш ніж однієї інтерпретаційної спільноти, тому процес конструювання власної ідентичності складається з прийняття або відкидання елементів ідентичності різних груп, до яких індивід прагне приєднатися.

В умовах глобалізованого світу та існування переважно багатонаціональних суспільств в етнічному сенсі НІ має включати інклюзивність, що є основною характеристикою НІ в сучасному розумінні. Лише за таких обставин концепція політичної нації як необхідної умови демократичного суспільства знаходить відображення в теоретико-світоглядній концепції НІ та може успішно застосовуватися суспільством на практиці як інструмент забезпечення високого ступеня його консолідації.

Основою, в тому числі й української НІ, є спільна історія, спільна культура та мова, відчуття необхідності колективного спільного майбутнього, як-от спільної економічної, соціальної, культурної тощо діяльності, які є ключовими чинниками, що формують потенціал для консолідації суспільства. Продуктом взаємодії цих ключових чинників і водночас гарантом їхнього існування є Українська держава, бо без її усвідомлення й культивування український національний рух, а отже й Українська держава в результаті його зусиль і боротьби, були б неможливими. Водночас держава має спрямовувати постійні зусилля на підтримку функціонування тих інститутів, діяльність яких прямо чи опосередковано спрямована на плекання та примноження спільних для суспільства цінностей.

Від цих факторів залежить стабільність Української держави, оскільки, як ми зазначали вище, вони створюють і підтримують консолідаційний потенціал суспільства. Цей потенціал, у свою чергу, значною мірою залежить

від того, що люди мають колективне відчуття необхідності бути разом, готовність взаємодіяти разом заради спільного майбутнього. Водночас така взаємодія – це можливість використати весь арсенал методів громадянської активності, які проявляються в умовах сучасної демократії та сучасних глобальних комунікацій.

Зважаючи на те, що українське суспільство функціонує в умовах демократії, умови для сталої стабільності суспільства базуються, насамперед, на можливості реалізації цінності свободи, яка є безумовною базовою цінністю будь-якого справді демократичного суспільства, в якому людина є і повинна бути вільною від свого народження. Свобода особистості в такому суспільстві не може бути відокремлена від свободи спільноти, в тому числі національної, до якої він належить: «люди повинні ідентифікувати себе з нацією, якщо вони прагнуть до свободи і самореалізації».

Слід також зазначити, що НІ як вагомий соціальний фактор значною мірою забезпечує світоглядні основи безпеки суспільства – від фізичної безпеки громадянина до національної безпеки держави.

Ф. Фукуяма зауважує, що «крайнім випадком, до якого може призвести відсутність НІ, є розпад держави та громадянська війна, як... у Сирії чи Лівії. Але навіть без цього слабка НІ призводить до інших серйозних проблеми безпеки» [109]. Наразі РФ веде повномасштабну війну проти України.

НІ – це важливий світоглядно-політичний феномен, який поєднує в собі як теоретичну, ціннісну складову, так і цілком практичні функції із забезпечення ефективності її потенціалу, без яких саме існування суспільства і держави може бути нестабільним і позбавленим передбачуваної перспективи, свободи усвідомленого вибору щодо визнання цінності спільного територіального простору, спільної історії, спільної мови.

«Інклюзивна» НІ стає тим необхідним субстратом, який гарантує не лише безпеку громадян, але й навіть фізичне існування самої держави, підтверджуючи тим самим глибокий консолідаційний потенціал і значущість НІ для суспільства.

Можна стверджувати, що саме цей консолідаційний потенціал створює необхідні умови для якісного та ефективного публічного управління, що неможливо в умовах суспільного хаосу, а тим більше громадянського протистояння чи розпаду держави.

Об'єднуючий потенціал НІ є однією з її головних характеристик. Консолідація суспільства за умов демократичного врядування є одним із найбільших викликів для України, який потребує якнайшвидшої відповіді.

Отже, НІ є чинником, який суттєво сприяє соціальній консолідації. Соціальна консолідація, у свою чергу, формується в результаті об'єднання громадян навколо спільних цінностей, що забезпечує значно кращі умови для прийняття якісних управлінських рішень, оскільки негативний потенціал будь-якого громадянського протистояння в умовах соціальної консолідації мінімізується.

Співвідношення між свободою людини і свободою спільноти, в тому числі національної, до якої вона відноситься, є однозначним. Свобода особистого самовизначення є безумовною фундаментальною цінністю будь-якого справді демократичного суспільства, в якому людина є і має бути вільною від народження. Стабільність суспільства базується насамперед на можливості усвідомлення цінності особистого самовизначення.

Економічною основою формування сучасної української політичної нації має стати єдиний національний ринок і спільний економічний інтерес. Тут релігія може відігравати неоднозначну роль (наприклад, сучасна реальність в Україні – отримання Томосу та визнання помісної Української Православної Церкви). Політичною основою має стати демократична організація життя громадян і владних відносин у територіальних громадах на основі європейських цінностей.

Сьогодні українська держава, культура і державна мова є надбанням усього українського народу, громадян різних національностей, які нині проживають в Україні та ототожнюються з українською політичною нацією, що формується. Це, на нашу думку, є основою єдності громадян України,

незалежно від їх етнічної приналежності, у контексті успішного державотворення, яке неможливо реалізувати в сильній європейській державі без ідентифікації всіх громадян з українським суспільством.

На сучасному етапі суспільно-політичних змін особливого значення не лише в суспільстві, а й у кожній територіальній громаді набуває національно-культурна ідентичність особистості. Ідентифікаційні процеси, з одного боку, об'єднують людей у суспільство та спільноту на основі культурних цінностей та виховують громадянську відповідальність, сприяють формуванню інститутів громадянського суспільства, які захищають права та свободи громадян незалежно від національності, раси та релігії. З іншого боку, ці процеси: формують світоглядні засади мислення щодо подальшого розвитку Української держави в складній історичній ситуації – війні росії проти України; сприяють інтеграції України в європейське та світове співтовариство. Сьогодні значно зросла зацікавленість громадян України у відновленні історико-культурної спадщини українського народу; існує навіть культивована вченими думка, що «культура врятує світ».

Не можна не згадати такий історичний факт, як загибель найбільш активної частини населення, що ідентифікувала себе з Україною в постійній боротьбі за незалежність України. Згадаймо зруйнування російськими військами Батурина, Запорозької Січі, ненависть яких до українців була настільки жахливою, що вони навіть розкопували козацькі могили та розкидали по окрузі тіла загиблих. Цей факт увічнено у творі Тараса Шевченка «Розрита могила».

Питання національних відносин стосується кожного громадянина України, незалежно від національності та національної приналежності, воно має велике значення для України, де проживає багато національних меншин, більшість з яких бажають зберегти свою ІІ та ідентифікуватися з новою українською політичною нацією. Адже Україна взяла на себе зобов'язання щодо правового регулювання захисту прав національних меншин відповідно до стандартів Ради Європи. Зокрема, це відповідає основним критеріям

вступу до Європейського Союзу, які визначають стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу та захист прав людини, що свідчить про захист прав національних меншин. Тоді можна говорити про НІ людей різних національностей з українською політичною нацією.

Курс української держави на утвердження української ідентичності по відношенню до української політичної нації, що формується, останніми роками не суперечить європейським практикам мультикультуралізму. Ідеально стабілізуючими є мультикультурні проєкти, оскільки вони сповідують ліберальну ідеологію, засновану на принципі «інтеграції без асиміляції». Саме в територіальних громадах України цей процес має здійснюватися на засадах мультикультуралізму, враховуючи врегульований простір відмінностей ідей, які ґрунтуються на толерантності без насильства та повазі у процесі взаємодії між людьми.

Інтегративна модель етнополітики покликана зберегти своєрідність усіх складових міжетнічної та міжкультурної взаємодії. Тому низка внутрішніх і зовнішніх чинників диктує необхідність подальшого вдосконалення етнополітики в Україні, збереження етнічної та НІ, що сприятиме трансформації суспільства на шляху до демократизації та євроінтеграції.

НІ у поліетнічному українському суспільстві виконує різноманітні зовнішні та внутрішні функції для етнічних груп, яких сьогодні в Україні сформовано понад 1000.

Наразі вносяться зміни до Конституції, законів та в Україні розробляються законодавчі положення, що стосуються статусу територіальних громад, процесу їхнього формування та проблем етнонаціонального та культурного розвитку з урахуванням етнонаціональних особливостей, які можуть включати вивчення рідної мови в школах, сприяння розвитку традицій і культурної спадщини. Мова йде про ідеї трирівневої форми самоврядування, побудованої за принципом субсидіарності, де основним рівнем є громада – місто, село чи селище, яка

наділяється широкими повноваженнями щодо життєдіяльності своєї території, а також широкими можливостями фінансової спроможності. Цьому сприятиме розвиток безпосередньої народної влади, що охоплює всіх громадян, незалежно від національності. Це дасть можливість проявити громадянську позицію на благо всіх громадян територіальної громади.

Тому важливим фактором консолідації українського суспільства на сучасному етапі децентралізації є національні та загальнолюдські цінності та ідентифікація з ними громадян України, що сприятиме єдності з метою ефективного будівництва держави в багатосторонніх поглядах, думках, ідеях і діях.

Серед невідповідних проблем, які очікують свого рішення, є проблеми, які застосовуються до концепції громадянської гармонії як у територіальних громадах, так і в суспільстві, що передбачає глибокий взаємозв'язок із політичними, економічними, національними, релігійними, моральними, екологічними та іншими проблемами, які очікують свого рішення через ефективні механізми, пошук яких вимагає додаткових наукових досліджень феномену ідентифікації громадян з українським суспільством. Просвітницька робота повинна бути професійно обміркована в громадських організаціях, щоб відповідати потребам демократичних змін.

Тому сьогодні в Україні необхідно розвивати сучасну науку, освіту та політику, закладаючи фундамент для реалізації демократичних реформ і розбудови сильної європейської держави на засадах згуртованості та усвідомленої соціальної відповідальності громадянина за його ідентифікацію з українським суспільством та українською політичною нацією. Це внесок громадян у скарбницю державотворчих процесів через НІ. Наша ідентичність з українським суспільством є і громадянською відповідальністю кожного громадянина України перед своєю совістю і Господом Богом, щоб виконати завдання державотворення щодо практичного усвідомлення ідеї В. Липинського, який наголошував, що ніхто нам Україну не побудує, якщо ми цього не зробимо заради кращого життя та соціального захисту людей. Це

завдання має загальногромадянську спрямованість – будувати державу, у якій людина може гідно себе реалізуватися та розвиватися. Варто зазначити, що сучасна освітянська та наукова еліта покликані робити все, щоб у суспільстві була єдність, згуртованість щодо реалізації демократичних реформ. Сьогодні необхідно змінювати політику й обіцянки на здоровий глузд і відповідальність за прийняття управлінських рішень, що сприяють прогресивним змінам у державотворчому процесі.

3.2. Напрями розвитку публічного управління у сфері національно-патріотичного виховання та зміцнення української національної ідентичності

Негативний процес депатріотизації суспільної свідомості, який став наслідком ідеологічної війни, значною мірою визначив сьогоднішні трагічні події в Україні, уможливив анексію Криму та окупацію окремих територій України росією. Проте він став каталізатором патріотичного відродження та консолідував український народ у боротьбі із зовнішніми та внутрішніми загрозами. Важливою потребою сьогодення є збереження патріотичного потенціалу та спрямування його на підвищення громадської активності.

Тривалий час національно-патріотичному вихованню та управлінню цим процесом належної уваги не приділялося. Навіть у чинній Конституції України відсутні фундаментальні поняття, які визначають морально-політичні параметри розвитку сучасної цивілізованої держави. Вони включають такі ключові поняття, як: «загальне благо», «загальна користь», «спільні завдання», «патріотичне виховання», які містяться в конституціях Німеччини, Франції та Італії. Консолідація і стабільність, отримані в результаті спільних інтересів громадян і підтримані «знизу», набагато фундаментальніші і довговічніші, ніж стабільність, забезпечена зусиллями «зверху», яка теж необхідна, але явно недостатня.

Наслідком тривалої депатріотизації духовного життя стало розмивання ціннісно-мотиваційного стрижня національної самосвідомості, різке зниження почуття людської єдності та гідності. У молодіжній свідомості та субкультурі набули поширення апатія та байдужість, нігілізм та цинізм, безвідповідальність та невмотивована агресивність, індивідуалізм та егоїзм, утилітарне та корпоративне ставлення до держави та інститутів публічного управління.

Після Революції Гідності національно-патріотичне виховання поступово набуває характеру системної та цілеспрямованої діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, закладів освіти та організацій громадянського суспільства щодо формування особистості та громадянина з високою національно-патріотичною свідомістю, почуттям прихильності до своєї країни. Основою системи національно-патріотичного виховання є ідея зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей.

Основним програмним документом у формуванні державної політики національно-патріотичного виховання в Україні є Указ Президента України «Про стратегію національно-патріотичного виховання». Він визначає такі цілі: подальший розвиток національної свідомості суспільства; формування почуття патріотизму на духовно-моральній основі; популяризація духовної та культурної спадщини українського народу; активізація взаємодії державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань у питаннях національно-патріотичного виховання [84].

Однією з причин депатріотизації молоді є суперечливий процес створення нової системи патріотичного виховання, що відповідає реаліям сьогодення. Діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань, які беруть участь у національно-патріотичному вихованні, не забезпечується модернізацією форм і методів роботи з молоддю, характеризується невизначеністю, несистемністю, нездатністю

зосередити увагу на інтересах молоді, на вирішенні найважливіших, невідкладних завдань.

Духовне джерело влади полягає в її етичному змісті. Тому влада, яка постає передусім як сила волі, визначається принципом духовної гідності, моральної сили та правосвідомості громадян. Перехід до передових технологій і зростання суспільного багатства, з одного боку, і трансформація системи публічного управління, з іншого, призвели до суттєвих змін у становищі та ролі людини, яка стає своєрідною формуючою основою системи. Її алгоритми починають домінувати, задаючи відповідний лад алгоритму держави як інституції, що обслуговує потреби людини і суспільства. Таким чином змінюється послідовність ланок соціального ланцюга. Замість «держава — суспільство — людина» виникає послідовність типу «людина — держава — суспільство», яка поступово звільняє простір для наступного природного зв'язку «людина — суспільство — держава». Вихід із цього замкнутого кола вбачається в переході від соціоцентричного підходу до проблеми формування патріотизму до антропоцентричного.

Антропоцентричний підхід до формування державного українського патріотизму означає, що національні інтереси держави мають бути тісно пов'язані з інтересами особистості. У сфері публічного управління – це всебічна демократизація суспільного життя та утвердження правової держави, у духовній сфері – створення міцних умов для вільного розвитку та прояву індивідуальності кожної особистості. Необхідно подолати інструментальний погляд на людську особистість.

Патріотизм – найбільш стійка до різноманітних змін соціокультурна цінність, здатна об'єднувати людей навіть у найскладніших історичних умовах.

Згідно з результатами дослідження Центру Разумкова в серпні 2020 р., якби референдум про проголошення державної незалежності України відбувся сьогодні, то його б точно виграли прихильники незалежності. Голоси розподілилися б так: 84,4 % - «за» і 15,6 % - «проти». Якщо ще

проаналізувати респондентів, які вагаються з відповіддю або не пішли б на референдум, то проти були б менше 13 % громадян, а майже 68 % проголосували б за незалежність. Водночас, попри таку абсолютну підтримку рішення про незалежність, існують значні регіональні, вікові та партійні відмінності. Так, на заході країни проти рішення про незалежність виступає менше 1 %, а на сході – майже 30 %. Також спостерігається така тенденція: чим молодші респонденти, тим більше прихильників рішення про незалежність [105].

Формування патріотизму та патріотичних почуттів – складний процес, на який впливає багато факторів. Безперечно, патріотизм починає формуватися в родині. Найсильніший позитивний вплив на формування громадянської позиції сучасної молодої людини має родина та авторитетні дорослі; далі – ЗМІ та соціальні мережі, найближче соціальне оточення, дещо слабше – заклад освіти.

Формування патріотизму як важливої соціокультурної цінності та основи духовного відродження України неможливе поза історичною пам'яттю. Відомо, що народ, який заперечує своє минуле, історично приречений. Досвід і уроки історії служать меті оволодіння сьогоденням і передбачення майбутнього. Історія завжди моральна, тому що, осмислюючи історичну подію, людина робить своєрідний моральний вибір, оцінює події сучасності. З точки зору формування патріотичних настанов свідомості завдання історичного виховання двояке: пробудити в душі молодої людини любов до історії, насамперед вітчизняної; досягти моральної орієнтації, навіть неусвідомленої, на гуманістичний досвід історії.

Сучасне суспільство формує ціннісні відносини. Актуалізація тих чи інших історичних подій залежить від «соціального замовлення». Це призводить до вибіркового інтересу до історичних фактів, подій, цілих епох. Більш складні компоненти розвиваються у зв'язку з діяльністю людей на благо Батьківщини.

Вся національна система виховання покликана сприяти формуванню патріотизму. Бездуховність у вихованні особистості знецінює таку соціальну силу людини, як почуття. Переважання раціоналістичної однобічності (знання, ерудиції) над духовністю призводить до деформації самого навчального процесу.

Ніщо так не сприяє підвищенню культури почуттів, як художні цінності, духовна культура. Туризм також є засобом духовного, культурного та соціального розвитку особистості, одним із каналів формування патріотичної свідомості. Екскурсії, подорожі є одним із джерел пізнання, вчать дивитися на життя, вивчати його, спостерігати, сприяють формуванню історичної пам'яті, патріотизму. Пам'ятники також сприяють формуванню почуття патріотизму, моральному та естетичному вихованню людей. Пам'ятки культури є основою національної культури, носіями вічних загальнолюдських істин. Вони відображають матеріальне і духовне життя минулих поколінь, історію країни.

Твори мистецтва є носіями спогадів про минуле. Це живопис, архітектура, як окремі пам'ятники, так і ансамблі. Форми та образи архітектури завжди відображали життя людей, рівень їх духовної та матеріальної культури. Якщо людина байдужа до історичних пам'яток своєї країни, то вона переважно байдужа до своєї країни. Не менш важливі у формуванні патріотичних почуттів і традицій. Залежно від ціннісних орієнтацій ідеологів сьогодення одним явищам і принципам надається статус «істинної» традиційності (а з нею «природності», вкоріненості, органічності тощо), а інші відкидаються. Зважаючи на переривчастий характер історичного розвитку України, актуалізація та відродження традицій за своїм механізмом майже тотожні інноваційним процесам. Тому в сучасних суспільних трансформаціях не завжди можна спиратися на традицію.

Постійне звернення до традиційних моделей може навіть ускладнити адаптацію до соціокультурних змін, оскільки в цьому випадку фактично можливе нашарування інновацій на «інновації-традиції».

Сьогодні, як і раніше, в українському суспільстві існує загроза деградації інноваційного потенціалу, імітації інновацій, витіснення їх (явного та прихованого) ідеологією та практикою традиціоналізму. Колишні міфи про «світле майбутнє» часто змінюються міфами «світлого минулого» (недавнього чи далекого, залежно від ідеологічних уподобань). Псевдоінновації можуть призвести до таких соціокультурних змін, які відбуваються згідно з французьким прислів'ям: «Чим більше змінюється, тим більше залишається те, що всередині». Таким чином, застосування принципу «сумісності» при реалізації інновацій в сучасній Україні передбачає необхідність і реальність вибору між різними, часто протилежними, традиційними культурними зразками. Цей вибір залежить від фактичних ціннісних орієнтацій, що лежать в основі. В принципі, традиції не впливають автоматично на соціальну поведінку людини: вони обираються певним чином, який він реалізує в реальній поведінці. Враховуючи множинність і неоднорідність часу, простору та закономірностей, присутніх у соціокультурній спадщині України, українці сьогодні обирають не лише сьогодення, а й майбутнє та минуле.

Проте світовий досвід показує, що жодну велику проблему перетворення могутньої держави неможливо вирішити без залучення та мобілізації всіх або більшості аспектів людської природи. Десимволізація соціокультурної цілісності особистості та суспільства призводить до втрати почуття солідарності, спільної мети та цінностей, унаслідок чого починається активна деформація ідентичності в культурі. В Україні результатом трансформації ідентифікації стала криза макросоціальної ідентичності, яка конституює унікальний культурно-символічний та соціальний простір, що організовує та систематизує самосвідомість людини з точки зору загальнокультурних цінностей та ідеалів.

Одним із важелів, який може вплинути на реконструкцію макроїдентичності та формування нових соціокультурних ознак, що мають національно-суспільне значення і, насамперед, патріотизм, є створення

збалансованої системи символів, атрибутів державної влади (за цими атрибутами країни, за якими вона оцінюється та формує враження, слід віднести ВРУ, Збройні Сили України, герб, прапор, державний гімн, герби міст і районів, нагородну систему тощо).

Наявність загальної системи спільних культурних символів і цінностей є необхідною передумовою стабільності держави та інтеграції будь-якого суспільства. Якщо герб, прапор і гімн мають передусім ідентифікаційну функцію, то нагородна система є більш серйозним правовим механізмом заохочення громадян України за військову мужність, трудові та наукові досягнення, громадську та культурну діяльність. Ці сфери людського буття були актуальні в усі часи існування людської цивілізації, а особливо актуальні вони зараз, у період системної кризи українського суспільства і, як наслідок, кризи соціокультурної ідентичності.

Актуальність символіки та зростання інтересу до неї на сьогодні визначаються такими критеріями: процес формування нових систем символіки має бути реформаторським, з урахуванням інновацій усередині держави, її нових цілей та пріоритетів; цей процес має бути збалансованим з урахуванням національних традицій та символіки Української держави, а також краще світового досвіду; при створенні гербів, прапорів, розпізнавання необхідно враховувати, що перед нашим суспільством стоїть завдання побудови правової держави; необхідно чітко визначити місце геральдики, фалерології в системі суспільних і загальнолюдських цінностей; нарешті, символіка - це не лише політичне, а й соціальне та культурне явище. В умовах культурної кризи, краху колишніх пріоритетів геральдична, символічна, нагородна система може стати основою для створення нової системи соціальних цінностей.

Слід підкреслити, що відсутність символічної культури найчастіше призводить до повного нігілізму та несприйняття тієї чи іншої символіки в суспільстві. Тому в сучасних умовах національні символи мають стати

невід'ємною частиною життя українців, загальноукраїнської культури, національної свідомості та самосвідомості.

Формуванню патріотичних почуттів сприяє також звукова символіка, зокрема музичні твори, державний і національний гімни. Музика – один із найбільш емоційних видів мистецтва – здатна не лише виражати цілу гаму людських почуттів, а й впливати на саму людину, її розум, емоції та волю. Народна пісня своїм емоційним чинником сприяє виникненню патріотичних почуттів.

Інформативний чинник пісні має важливе значення в її тексті. Слід також зазначити, що для формування патріотичних почуттів важливе значення мають наукові заслуги вітчизняних учених, діячів культури, їх внесок у розвиток світової науки, культури і техніки. Саме ці постаті сприяють активізації цілого комплексу національних почуттів. Невід'ємною частиною формування патріотизму є повернення історичної, національної топоніміки, відновлення незабутніх дат в історії народу, відродження національних свят чи оголошення нових. Свято – це не тільки день відпочинку і веселоців, а й пам'ятний день, присвячений певній події.

Тому всі складові елементи культури сприяють формуванню патріотизму. Важливим стимулом раціонального, недеструктивного процесу демократизації та стабілізації країни в Україні є патріотизм.

Відомо, що сприйняття патріотичних символів, термінів та ідей не може формуватися поза смисловими зв'язками з образами держави, країни та приватним життям людей у цій країні. Знаки чи символи, взяті самі по собі, смислово порожні, а їхнє сприйняття завжди контекстне – обплутане цілою мережею інтерпретацій, значень, інструкцій, більш-менш надійних, стійких і осмислених. Приклади того, як інтерпретувати певні цінності, символи та поняття, встановлюють і транслиують елітні групи суспільства, ті, хто володіє значними соціальними ресурсами. При цьому саме люди в кінцевому підсумку вирішують, що собою являють усі ці цінності та поняття насправді,

оскільки вони сприймають не лише пропонований символічний та ідеологічний зміст, а й моделі поведінки.

Сьогодні сформувалося стійке уявлення про те, що проблема корупції досі стоїть на першому місці в списку нездійснених цілей після Революції Гідності. За останні два роки кількість експертів, які вважають, що в Україні немає системної боротьби з корупцією, зросла з 48 % до 55 % [95].

Усі ці проблеми та події не є зовнішніми, чужими та далекими для людей. Як негативні приклади вони беруть участь у процесах формування уявлень про країну, час і себе. У комплексі патріотичних почуттів та уявлень, у патріотичній ідентифікації величезну роль відіграють приклади і норми суспільної поведінки, які не пропагуються, а створюються самим життям. Німецький соціолог Макс Шелер писав про руйнівну силу ситуації, коли люди мають право порівнювати себе і своє життя з будь-яким зразком чи стандартом, але при цьому усвідомлюють, що «не мають права порівнювати» [114]. У результаті людина позбавляється основи для позитивної оцінки себе і власного життя, оскільки справжні цінності виявляються протилежними цінностям, проголошеним і засвоєним.

На думку В. Расевича, «якщо дивитися на український політичний ландшафт, то можна зауважити, що всі політики є патріотами. З тією різницею, що одні патріоти «нашей общей родіни», інші – Української соборної самостійної держави з усіма етноцентричними атрибутами: корінною, титульною нацією, етнонаціоналізмом і національним волюнтаризмом. І ще один, ледве окреслений, але численний прошарок суспільства, людей, які ... хочуть бачити Україну насправді сучасною, сильною і соціальною» [86].

У цьому сенсі головне завдання сучасності – виховання повноцінної патріотичної політичної та економічної еліти. Без відчуття національної належності, без почуття патріотизму – любові до Батьківщини – людина позбавлена онтологічних зв'язків з буттям, бо якщо в душі немає земної Батьківщини, то не існує інстанцій відповідальності, обов'язку та совісті.

У багатьох відсутнє відчуття онтологічних основ життєдіяльності, ми не знаємо, хто ми є, не розуміємо, де знаходимося і для чого народилися – навіть не усвідомлюємо, що повинні це знати. Більшість запропонованих суспільно-політичних програм розвитку поза тією цивілізацією, яку вони намагаються розвивати, тобто поза українськими історичними традиціями.

Патріотична позиція – це помірний національний консерватизм, базований на вічних цінностях, налаштований в національному дусі. Освічений патріотизм – це прийняття особистої відповідальності за свою історію, культуру, загальну духовну спадщину та середовище проживання. Це ставлення до професії як до громадянського служіння. Про патріотизм як досвід державної політики України можна буде говорити в тому випадку, якщо заходи уряду, будуть спрямовані на підвищення рівня життя жителів країни.

Отже, запропонована логіка міркувань дозволяє стверджувати, що формування патріотизму в умовах сучасної української діяльності може здійснюватися як засобами державного впливу, так і завданнями, що включають активізацію всіх елементів системи публічного управління. Процес осмислення патріотичної свідомості має багатоаспектний характер, у ньому немає «тривіального». Він спрямований на підвищення якості життя, сімейне виховання, формування історичної свідомості, ширше використання в ідеологічній та виховній роботі символічної та ритуальної історії, подолання нерозуміння їх значення, розумне поєднання місцевих і загальнодержавних символів тощо.

У цьому процесі важливою є позиція еліти, розуміння нею сутності процесів, що відбуваються, її справжня зацікавленість у побудові системи розвитку патріотичного виховання, однак патріотизм, особливо в умовах зовнішніх викликів, є критерієм характеристики соціокультурних процесів, ефективності діяльності інститутів публічного управління.

ВИСНОВКИ

НІ вважається чинником, який значно сприяє соціальній консолідації. Суспільну ж консолідацію вважають результатом гуртування громадян навколо спільних цінностей, що забезпечує значно кращі умови для прийняття якісних управлінських рішень, оскільки негативний потенціал будь-якого громадянського протистояння в умовах соціальної консолідації мінімізується. У роботі підкреслено важливість НІ для самоідентифікації особистості та консолідації суспільства. Встановлюється співвідношення між свободою людини і свободою спільноти, в тому числі національною, до якої вона сама відноситься. Свобода особистого самовизначення є безумовною основною цінністю будь-якого справді демократичного суспільства, де людина є і має бути вільною від народження. Стабільність суспільства базується насамперед на можливості усвідомлення цінності особистого самовизначення.

НІ також є важливим фактором безпеки суспільства – від фізичної безпеки громадянина до національної безпеки держави. НІ є важливим світоглядно-політичним феноменом, який поєднує в собі як теоретичну, так і ціннісну складові, а також потенціал забезпечення виконання цілком практичних функцій, без яких саме існування суспільства і держави може бути хитким і не мати достатньої впевненості у завтрашньому дні. Водночас свобода свідомого вибору щодо визнання цінності спільного територіального простору, спільної історії, спільної мови та культури та спільного колективного майбутнього є важливою для сучасного розуміння НІ.

Концепція НІ в глобалізованому світі в рамках переважно багатонаціональних суспільств в етнічному сенсі передбачає інклюзивність, яка є основною ознакою НІ в сучасному розумінні. «Інклюзивна» НІ розкривається як необхідна складова, що забезпечує як безпеку громадян, так і фізичне існування самої країни, підтверджуючи тим самим її глибокий консолідаційний потенціал і важливість для суспільства. Саме цей

консолідаційний потенціал створює необхідні умови для якісного та ефективного публічного управління, що неможливо в умовах суспільного хаосу, а тим більше громадянського протистояння чи розпаду держави.

Агресивні дії РФ є найбільшим, але не єдиним викликом, який впливає на формування національно-культурної ідентичності та розвиток практичної ідентифікації українців. Після Революції Гідності постали нові виклики, які пов'язані з необхідністю одночасного проведення низки нагальних соціальних реформ в умовах обмежених ресурсів для їх реалізації. Ця обставина часто негативно впливає, зокрема, на соціально-економічну ідентичність українського суспільства, перешкоджає модернізації його соціальної структури. Перед нами стоять складні завдання утвердження українського характеру Української держави шляхом формування в ній повноцінного українського національно-культурного середовища, у тому числі шляхом піднесення ролі та престижу української мови, яка є основним маркером як етнічна та НІ в українському суспільстві.

Джерелом загроз незалежності України, її суверенітету та демократії залишається недостатня ефективність державних органів, що ускладнює розробку та реалізацію ефективної політики. Принципово важливо, щоб національно-культурна ідентичність була духовною і водночас матеріалізованою в культурній спадщині в усьому культурному ландшафті Європи. Культурна спадщина також формує місцеву ідентичність – від села, містечка та міста до цілого регіону, зберігає різноманітність як цінність і відрізняє нас від інших, що змушує інших цікавитися нами. Збережена та правильно представлена культурна спадщина є джерелом зростання та духовного розвитку українського народу, формування його спільної історичної пам'яті та української ідентичності. Зв'язок із культурною спадщиною, яка збереглася донині у вигляді різноманітних об'єктів, що мають загальнолюдську історичну, наукову, культурну та мистецьку цінність, є одним із важливих показників культурності та певного рівня сформованості національно-культурної ідентичності.

Нація та НІ є складним явищем, у якому поєднуються політичні (насамперед держава та свідома участь громадян у її діяльності) та культурні чинники, серед яких часто найбільшу вагу має мова, але такі компоненти, як історичний пам'ять, релігія, менталітет тощо. НІ є динамічним феноменом, вона створюється громадянами в процесі політичної, культурної та соціально-економічної взаємодії. Для націй, які не є моноетнічними, піднесення стійкої НІ вимагає формування спільної надетнічної соціетальної культури, яка консолідує весь національний соціально-політичний простір.

В Україні, яка увійшла в період недавньої державної незалежності як дуже гетерогенне суспільство з точки зору мовного та, загалом, культурного вимірів, головними чинниками формування її НІ були: по-перше, організаційний «каркас» України; по-друге, наявність значної української етнічної більшості. Демократичні засади політичних процесів у державі сприяли широкому та різноманітному спілкуванню, взаємодії між громадянами різного етнічного походження та мовних уподобань і призвели до формування прошарку активних неукраїномовних «політичних українців», громадян з виразною і складною культурою, але з виразно українською національною/державною ідентичністю.

Водночас лише «тяжіння» спільного політичного простору виявилось недостатнім для формування стійкої української НІ в усіх українських регіонах. Насправді демократична форма політичного життя в Україні тривалий час була перешкодою для просування концепції НІ, орієнтованої на «україноцентричну» культурну гомогенізацію країни. Демократичний шлях розвитку поставив українське суспільство перед викликом пошуку більш складної та інклюзивної формули НІ. На жаль, воно не знайшло на нього задовільної відповіді. У 2000-х роках мовні та культурні відмінності між українськими регіонами стали основою суспільного розколу, фактично домінуючим політичним «порядком денним» в Україні.

Після Революції Гідності російська агресія призвела до суттєвих змін у настроях громадян України та національному електоральному просторі.

Водночас завдання пошуку такої формули НІ, яка міцно об'єднає більшість громадян, значною мірою зберігає свою суспільно-політичну актуальність для України.

Тому важливим чинником консолідації українського суспільства на сьогоднішній день є національно-загальнолюдські цінності та ідентифікація з ними громадян України, що сприятиме єднанню з метою ефективності державного будівництва у різноманітті поглядів, думок, ідей та дій. Серед нагальних проблем, які очікують свого вирішення, є проблема реалізації концепції громадянської злагоди в суспільстві, яка передбачає глибокий взаємозв'язок політичних, економічних, національних, релігійних, моральних, екологічних та інших проблем, що очікують на їх вирішення, шляхом пошуку дієвих механізмів та оволодіння ними фахівцями та громадянами через професійну виховну роботу. Виховна робота має бути ретельно продуманою у співпраці з громадськими організаціями, відповідати потребам демократичних змін та стандартам у країнах ЄС, що, у свою чергу, повинно відповідати інтересам людей незалежно від етнічного походження щодо забезпечення їх соціального захисту. Над цим сьогодні в Україні мають працювати сучасні науковці, освітяни та політики та закладати фундамент для впровадження демократичних реформ та побудови сильної європейської держави на засадах згуртованості та соціальної відповідальності (соціальна відповідальність має бути усвідомлена) кожного громадянина на основі його ототожнення з українським суспільством і українською політичною нацією. Це внесок громадян у скарбницю державотворчих процесів через НІ.

У роботі було розглянуто досвід реалізації мовної політики в країнах ЄС, відмінний від їхнього соціолінгвістичного, культурного, політичного та економічного середовища. Так, в одних країнах у сфері мовної політики запроваджується політика м'якої сили (Фінляндія, Люксембург), в інших влада намагається використовувати більш жорстку силу, піти на інтереси державної мови, надати їй найважливішої ролі у соціальному житті та закріпити це в законодавстві (Ісландія, Словаччина).

Формування патріотизму в умовах сучасної української дійсності повинно здійснюватися як заходами державного впливу, так і заходами, що передбачають активізацію всіх елементів системи публічного управління. Процес відновлення патріотичної свідомості має багатогранний характер. Вона спрямована на підвищення якості життя, сімейне виховання, формування історичної свідомості, ширше використання символічно-обрядових аспектів в ідейно-виховній роботі, подолання недооцінки їх значення, розумне поєднання місцевої та національної символіки та особливо виховання патріотизму в середовищі політичних та економічних еліт. Важливою є позиція еліти, її розуміння суті процесів, що відбуваються, її реальна зацікавленість у побудові та розвитку системи патріотичного виховання, адже патріотизм, особливо у ставленні до зовнішніх викликів, є найважливішим критерієм для характеристики соціокультурних процесів та ефективності інститутів публічного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Korostelina K. Ukraine after 20 Years of Independence: Models of Development, Narratives of National Identity and Crisis of Legitimacy of Power. Virginia : [Georg Mason University], 2013. P. 7—9.
2. Kuzio T. Competing National Identities and Democratization in Ukraine. The Fifth and Sixth Cycles in Post-Soviet Ukrainian History // *Acta Slavica Japonica*. 2015. Т. 33. P. 27—46.
3. Rivera, Joseph de, and Harry A. Carson. (2015). Cultivating a Global Identity. *Journal of Social and Political Psychology*, 3 (2), pp.310–30. <https://doi.org/10.5964/jspp.v3i2.507>.
4. Windari, Tri. (2021). National Identity Attachment and Its Variables. *Journal of International Women’s Studies*, 22(3), 81–95. URL: <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol22/iss3/9>
5. Zhuojun, Wang., and Hualing, He. (2014). National Identity in the Era of Globalization: Crisis and Reconstruction. *Social Sciences in China*, 35 (2), pp. 139–54. <https://doi.org/10.1080/02529203.2014.900889>.
6. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / під заг. ред. Тищенко Ю. Київ : Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. 312 с.
7. Афонін Е. А., Бельська Т. В. Глобальне громадянське суспільство як феномен сучасного глобального світу. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. № (4), С. 9–17. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2014/04/2013-4-4.pdf>
8. Бевз Т. Вплив глобалізації на утвердження національної ідентичності в умовах війни: виклики і загрози [Електронний ресурс] / Т. Бевз // *Українознавство*. - 2022. - № 3. - С. 8-26. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2022_3_3

9. Бевз Т. Українська ідентичність і національна безпека у викликах сьогодення. Українознавство, 2020. № 4. С. 143–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2020_4_12
10. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни [Електронний ресурс] / С. Бойко // Українознавчий альманах. - 2022. - Вип. 30. - С. 17-22. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2022_30_4
11. Бойко Т. Політизація сучасних етнонаціональних процесів у Донецькому краї: ризики незворотності. Українознавство, 2017. № 1–2 (62–63). С. 25–39.
12. Борисенко В. К. Дискусійні проблеми національної ідентичності під час російсько-української війни у XXI столітті [Електронний ресурс] / В. К. Борисенко // Етнічна історія народів Європи. - 2022. - Вип. 68. - С. 7–13. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2022_68_3
13. Бродецький О. Є. Етичні цінності в релігіях: гуманістична синергія ідей : [монографія]. Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2016. 336 с.
14. Букрєєва І. Громадянсько-політична ідентичність як основа формування політичної нації в Україні. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія Соціологія. 2014. Т. 234. Вип. 222. С. 24–28.
15. Васіна Т. Громадянська ідентичність молоді в контексті консолідації українства. Українознавчий альманах, 2016. Вип. 19. С. 60–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2016_19_16
16. Віденська декларація та Програма дій від 25.06.1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504#Text
17. Війна за пам'ять. Як українцям посилити власну ідентичність? Погляд збоку. URL: <http://maidanmuseum.org/uk/node/99623>
18. Вілсон Е. Українці: несподівана нація. Київ: К.І.С., 2004. 552 с.

19. Воропаєва Т. Українська мова як базова основа національної ідентичності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Українознавство. 2011. Вип. 11. С. 13–17.
20. Газізова О. Українознавчі пріоритети формування національно-культурної ідентичності учнівської молоді. Українознавство, 2020. № 4 (77). С. 170–182.
21. Геополітичні орієнтації населення України: інфографіка. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/news/geopolitichni-orientaciinaseleennyu-ukraini-infografika>
22. Гідденс Е. Соціологія / Е. Гідденс ; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. пер. О. Іващенко. Київ : Основи, 1999. С. 663.
23. Горноста́й П. П. Громадянська ідентичність українців та її еволюція. Проблеми політичної психології, 2015. Вип. 2. С. 98–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2015_2_11
24. Гузьман О. А., Саппа Г.-М. М. Національна ідентичність як соціокультурний феномен // Virtus: Scientific Journal. Editor-in-Chief M. A. Zhurba. 2016. № 8. Р. 64—68.
25. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ: Темпора, 2012. 303 с.
26. Демиденко О. Громадянська ідентичність українського студентства в контексті його участі в міграційних процесах. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Культурологія. 2018. Вип. 19. С. 18–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2018_19_5
27. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
28. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71029
29. Заяць Н. В. Національна ідентичність як основа для розвитку політичної нації в Україні [Електронний ресурс] / Н. В. Заяць //

- Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. - 2022. - Вип. 56. - С. 28-32. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2022_56_8
30. Карлова В. В. Державотворчий потенціал національної самосвідомості : монографія. Київ : НАДУ, 2012. 396 с.
31. Кириленко В. А. Національна ідентичність та її вплив на суспільну консолідацію і ефективність публічного управління [Електронний ресурс] / В. А. Кириленко // Питання культурології. - 2022. - Вип. 39. - С. 32-39. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pk1_2022_39_5
32. Климончук В. Національна ідентичність за умов глобалізації: дилеми та перспективи сучасної України. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2020. Вип.33. С.108–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2020_33_16
33. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с. 7.
34. Колодій А. Соціетальна культура як чинник національної консолідації. URL : [https:// political-studies.com/?p=94](https://political-studies.com/?p=94)
35. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи: інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р. Центр Разумкова. 100 с.
36. Конституція України від 28.06.1996 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
37. Кравченко Д. Національна ідентичність українців: соціокультурний вимір // Versus. 2015. № 1(5). С. 99-105.
38. Кремень В. Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. 2020. Вип. 1. С. 113–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2020_1_18

39. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітологічний аналіз) : [монографія]. Київ : Вища шк., 1998. 382 с.
40. Кукарцев О. В. Ідеї та концепції територіальної організації суспільства в українській політичній думці. Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 47. Вип. 34. Політичні науки. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. С. 124–135.
41. Культурна політика України як інструмент реінтеграції Донецької та Луганської областей. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/cultural-policy-reintegration/>
42. Лоза А. Релігійна ідентифікація та ідентичність в сучасному українському соціумі. URL: virt.ldubgd.edu.ua/pluginfile.php/0/
43. Лопушинський І.П. Українська національна та громадянська ідентичність: формування та реалізація державної політики [Електронний ресурс] / І.П. Лопушинський, В.Д. Філіппова, Р.М. Плющ // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2022. - № 1. - С. 139-150. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2022_1_16
44. Лосєв І. Про політичний сенс національно-культурної ідентичності. URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/237153>
45. Лосєв І. Які фільтри необхідні для збереження ідентичності. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/213642>
46. Масенко Л. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні. 2020. Вид-во: Кліо. 176 с. <https://book-ye.com.ua/catalog/movoznavstvo/konfliktmov-ta-identychnostej-u-postradyanskij-ukrayini/>
47. Мацьків Т. Мова та ідентичність: український вимір. Українознавство. 2017. № 3 (64). С. 192–200.
48. Михальченко М. Українська регіональна цивілізація. Політичний менеджмент. 2003. № 1. С.19–28.

49. Михельсон М. З Україною в серці, але без зброї в руках: що таке патріотизм для українців сьогодні. URL: <https://detector.media/infospace/article/174105/2020-01-22-zukrainoyu-v-sertsi-ale-bez-zbroi-v-rukakh-shcho-take-patriotyzm-dlya-ukraintsiv-sogodni>.
50. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
51. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
52. Мозер М. Є. Національна ідентичність і національна ідея як чинники державобудування. *Politology bulletin*. 2020. Iss. 85. С. 174–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pv_2020_85_15
53. Мойсеєнко І.П. Економічні аспекти національної ідентичності як умова забезпечення безпеки та розвитку держави [Електронний ресурс] / І.П. Мойсеєнко, О. Сулієвіч, Є.П. Морозова // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. - 2022. - Вип. 2. - С. 3-11. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sxeebu_2022_2_3
54. Молдавська Т. Радянська ідентичність та її вплив на формування сучасних суспільних стереотипів людей похилого віку (за матеріалами усних історичних джерел півдня України). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія Культурологія. 2013. Вип. 12 (2). С. 38–48.
55. Нагорна Л.П. Ідентичність національна. *Енциклопедія історії України*. Т. 3: Е-Й / редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_nacionalna
56. Найда І.В. Громадянська ідентичність як складова державотворення в контексті аналізу державної стратегії національно-патріотичного виховання [Електронний ресурс] / І.В. Найда // *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*.

- Серія : Публічне управління та адміністрування. - 2022. - Т. 33(72), № 6. - С. 31-35. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2022_33\(72\)_6_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2022_33(72)_6_7)
57. Нікітіна Т. Надія та віра без відповідальності, або Соціологічна діагностика українського суспільства. Дзеркало тижня. 2018. 24 серп. URL: https://dt.ua/SOCIUM/nadiya-ta-vira-bez-vidpovidalnosti-abo-sociologichnadiagnostika-ukrayinskogo-suspilstva-286321_.html
58. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк; за ред. Л. І. Шевченко. К. : АРІЙ, 2008. 672 с.
59. Особливості ідентичності окремих мовних і національних груп. Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. 2016. № 3–4. С. 84–102.
60. Павлюк Л. Українська ідентичність в умовах полікультурності. Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США. Львів, 18–21 вересня 2003 р.
61. Пасічник В.М. Процес формування національної ідентичності в незалежній Україні [Електронний ресурс] / В.М. Пасічник // Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. - 2022. - Вип. 1. - С. 102-133. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubad_2022_1_9
62. Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети – громадська думка України (13–18 грудня 2019 р.). Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20
63. Пашина Н. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі. Політичний менеджмент. 2005. № 1. С. 24–34.
64. Петровська І. Р. Громадянська ідентичність як різновид організаційної ідентичності. Проблеми сучасної психології. 2018. Вип. 39. С. 244–256. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_39_24

65. Питання ідентичності для російськомовних в Україні в контексті збройного конфлікту на сході країни. Український незалежний центр політичних досліджень. Березень 2017. 36 с.
66. Підбережник Н.П. Виклики та загрози у сфері етнополітичних відносин в Україні на сучасному етапі // Вісник НАДУ при Президентові України. 2018. № 2. С. 68-75.
67. Підтримка державою культурних продуктів має бути. Та чи готові українці їх споживати? URL: <https://spa.ukma.edu.ua/news-and-events/pidtrymkaderzhavoiu-kulturnykh-produktiv-maie-buty-ta-chyhotovi-ukraintsi-ikh-spozhyvaty/>
68. Пірен М.І. Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз : навч. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2007. 408 с.
69. Пірен М.І. Європейські цінності – детермінанта змін в сучасній Україні: посіб.-практикум. Чернівці : Друк-Арт, 2016. 25 с.
70. Пірен М.І. Просвітницька робота в територіальній громаді: професійно-світоглядні засади реалізації : навч. посіб.- практикум. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2018. 360 с.
71. Пірен М.І. Феномен духовності в культурі публічного врядування у територіальних громадах: соціо-психологічний аналіз : навч. посіб.-практикум. Чернівці : Техно-друк, 2018. 272 с.
72. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь / за заг. ред. В.М. Яблонського. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. 144 с.
73. Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу : наук. зап. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2015. 116 с.
74. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
75. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

76. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
77. Про закордонних українців : Закон України від 04.03.2004 р. № 1582-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text>
78. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 13. ст. 90.
79. Про Концепцію державної мовної політики : Указ Президента України від 15.02.2010 р. № 161/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text>
80. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
81. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України від 07.09.2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
82. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
83. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : проєкт Закону України (реєстр. № 6341 від 23 листопада 2021 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73263
84. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 р. № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
85. Про утвердження української національної та громадянської ідентичності : проєкт Закону України (реєстр. № 6341-1 від 3 грудня 2021 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73365

86. Расевич В. Патріотам можна. Коли патріотизм стає прихистком для негідників. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974.
87. Результати опитування «Культура, інформація, церква: чого очікують українці від держави?». URL: <https://spa.ukma.edu.ua/results-survey-culture-info-church/>
88. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2016. 196 с.
89. Рубан Ю. Демократія та національна ідентичність як комунікація влади і суспільства // Вісник НАДУ. 2010. № 4 (25). С. 183-190.
90. Рубан Ю. Сучасна демократія і національна ідентичність: нерозривність конструювання // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 96 (Ч. I). 2011. С. 140-142.
91. Семенова О. Радянська ідентичність у соціо та етнокультурному просторі сучасної України. Українознавство, 2020. № 4 (77). С. 159–169.
92. Семенова О., Герасько М. Національно-культурна ідентичність українського суспільства у контексті сучасних гуманітарних викликів. Українознавство, 2020. № 2 (75). С. 130–145.
93. Сміт Е. Національна ідентичність / з англ. пер. П. Таращук. Київ : Основи, 1994. 224 с.
94. Соціокультурні ідентичності та практики / за ред. А. Ручки. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2002. С. 11.
95. Стан корупції в Україні за оцінками населення, бізнесу та експертів. URL: <https://nabu.gov.ua/en/open-office/biblio/sociologiya/stan-korupciyi-v-ukrayini-za-ocinkaminaselennya-biznesu-ta-ekspertiv>.
96. Станасюк Н.С. Аналіз стратегічного планування місцевого розвитку. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку (Вісник Національний університет «Львівська політехніка»). 2009. № 647. С. 212–217.

97. Степико М. Виклики та загрози українській ідентичності в умовах російської агресії. Гуманітарні горизонти. 2015. № 1. С. 135–139.
98. Степико М. Гібридна війна як війна ідентичностей. Стратегічні пріоритети. 2016. № 3 (40). С. 163–170.
99. Степико М. Проблеми реалізації консолідаційного потенціалу української нації. Аналітична записка. Серія Гуманітарний розвиток. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. № 2. 11 с.
100. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. 336 с.
101. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
102. Судин Д. Типи української національної ідентичності // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1045. Вип. 30. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 41-47.
103. Суспільно-політичні настрої населення України: липень 2019. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=875&page=1&t=10>
104. Угрин Л. Громадянська ідентичність в Україні: проблеми формування і становлення. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2014. Вип. 5. С. 95–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2014_5_13
105. Україні – 29. Де ми зараз та куди прямуємо? // Разумков Центр. Серпень, 2020. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraini-29-de-my-zarazta-kudy-priamuiemo>.
106. Федорчук О. Національна ідентичність як генетична матриця українського народу [Електронний ресурс] / О. Федорчук, О. Ковальов // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. - 2022. - Вип. 2. - С. 42-48. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2022_2_8

107. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. Українознавство. 2016. № 3 (60). С. 40–59.
108. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош та ін. ; за заг. ред. В. П. Трощинського. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.
109. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Тетяна Сахно. Київ : Наш Формат, 2020. 192 с.
110. Халілова-Чуваєва Ю., Бубнов І. Європейська політика мультикультуралізму і криза національної ідентичності: політичний аспект // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. 2013. № 2 (58). С. 66—77.
111. Хомрач В. Політико-мовна ідентичність громадян України: стан та тенденції розвитку: дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.03. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. 210 с.
112. Чирков О. Етнокультурні наслідки зміни релігійної ситуації в Україні (1985– 2019). Українознавство. 2019. № 4. С. 97–113.
113. Шапаренко О.В. Національна ідентичність як чинник формування громадянського суспільства в Україні // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2015. Вип. 20. С. 92-99.
114. Шелер М. Сутність моральної особистості / пер. з нім. М. Култаєвої // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. Київ: Ваклер, 1996. С. 9-30.
115. Яковлева Л. І. Громадянська ідентичність як складова легітимності політичної влади. Молодий вчений. 2016. № 12. С. 140–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ molv_2016_12

Виконав:

студент магістратури за
спеціальністю 281 Публічне
управління та адміністрування
галузі знань 28 Публічне
управління та адміністрування
заочної форми навчання

« ____ » _____ 2022 р.

Підпис

А.А. Тарасов

Ініціали, прізвище

Науковий керівник:

доцент кафедри публічного
управління та адміністрування,
к.е.н.

« ____ » _____ 2022 р.

Підпис

Л.В. Омельчук

Ініціали, прізвище

Робота допущена до захисту:

завідувач кафедри публічного
управління та адміністрування,
д.держ. упр., доцент

« ____ » _____ 2022 р.

Підпис

Е.В. Щепанський

Ініціали, прізвище